

De omgang met taaldiversiteit in de
multiculturele samenleving:

Nederland in internationaal
vergelijkend perspectief

Guus Extra

Universiteit van Tilburg
Babylon, Centrum voor Studies van de Multiculturele Samenleving

juni 2011

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
2.	Taal en identiteit	5
3.	Data over diversiteit	8
4.	De vitaliteit van minderheidstalen in Nederland en Europa	14
5.	Het politieke discours over meertaligheid in Europa	19
6.	Het politieke discours over meertaligheid en multiculturaliteit in Nederland	23
7.	Het Nederlandse onvermogen in de omgang met diversiteit	27
	Referenties	30
	Curriculum vitae Guus Extra	35

1. Inleiding

De meesten van u kennen in enigerlei vorm het bekende verhaal van Robinson Crusoe, de held uit het gelijknamige Engelstalige boek van Daniel Defoe (1719). Dit boek vormt de opmaat naar een nieuw literair genre in de 18e eeuw waarin 'de goede wilde' (*le bon sauvage*) een belangrijke rol speelt. Van een deel van dit verhaal bestaat een prachtige Nederlandstalige gesproken bewerking, vertolkt door Hettie Blok en Pieter Lutz (Kinderland Stereo 5005 VD), waarin de volgende passage voorkomt (zie ook Extra e.a. 2002: V):

Na een langdurig, eenzaam verblijf op een eiland stuit Robinson (R) plotseling op een vreemdeling (V)....

R: *hallo
hallo
jij daar
korn's hier*
V: *hababa hoei*
R: *hei
niet weglopen
stop stop*
V: *hababai hoei hoei*
R: *sta stil of ik schiet*
V: *hoeihoeihoei hoei hoei hoei*
R: *jamaar dat was maar een waarschuwingsschot
je hoeft niet bang te zijn
ik ben een vriend
amigo*
V: *aki bungo tungo
bali bali boeli*

De wilde sprak een onverstaanbare taal en het duurde maanden voordat Robinson Crusoe hem wat Engels had bijgebracht. Robinson noemde de man Vrijdag, want hij had hem op een vrijdag leren kennen. Vrijdag was erg leergierig en hij leerde niet alleen Engels spreken, maar hij leerde ook de geiten te melken.

Ofschoon deze interculturele dialoog midden op zee op een verder onbewoond eiland tot stand komt, kijkt over de rug van de gesprekspartners een Brits-koloniale, dominant Engelstalige samenleving mee. Allereerst is Robinson natuurlijk de vreemdeling en niet de eilandbewoner. Verder heeft Robinson een naam en krijgt 'de wilde' er een toegewezen, met een als vanzelfsprekend ervaren motivering. Vrijdag leert wel de taal van Robinson, maar Robinson niet die van Vrijdag. Waar de bewijslast voor tweetaligheid eenzijdig bij Vrijdag ligt, is in het hele boek bij Robinson zelfs maar een spoor van fascinatie voor de taal van Vrijdag afwezig. Dit thema wordt in de literatuur over tweetaligheid aangeduid als asymmetrie of directionaliteit en vormt een kernthema van deze publicatie. En ofschoon Robinson op dit eiland in Nederlandse termen de *allochtoon* is en Vrijdag de *autochtoon*, vormt de tekst ook in dit opzicht een afspiegeling van multiculturele samenlevingen waarin allochtonen een dominante in plaats van gedomineerde status hebben: in dominant Engelstalige immigratielanden zoals Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika zijn de contrasterende begrippen *autochtoon* en *allochtoon* dan ook niet gangbaar.

Taaldiversiteit is een complex vraagstuk in elke multiculturele samenleving. Het onderwerp heeft immers rechtstreeks betrekking op het spanningsveld tussen sociale cohesie en culturele diversiteit: hoeveel druk bestaat er in de samenleving op het leren en gebruiken van de meerderheidstaal (vaak als tweede taal) door minderheidsgroepen? En: hoeveel ruimte bestaat er voor behoud en ontwikkeling van de (thuis)talen van minderheidsgroepen als bronnen van kennis en verrijking? We bespreken deze 'taalkwestie' hier als verzoeningsvraagstuk vanuit de stelling: de beleidsmatige erkenning van culturele diversiteit vormt geen

bedreiging voor sociale cohesie, maar is juist een noodzakelijke randvoorwaarde voor het bereiken en handhaven daarvan.

Taaldiversiteit doet zich in multicultureel Europa, meer in het bijzonder de EU, zowel binnen als tussen de lidstaten voor. *Tussen* de lidstaten is sprake van verschillende nationale talen en *binnen* de lidstaten bestaan zowel autochtone als allochtone minderheidstalen (Extra & Gorter 2008). Op beide niveaus doet zich divergentie voor in het bestaande spectrum van talen. Door uitbreiding van de EU neemt het aantal nationale talen binnen de EU sterk toe. Tegelijkertijd is er op transnationaal niveau sprake van convergentie, doordat het Engels zich steeds meer losmaakt uit het traditioneel gelijkberechtigde spectrum van nationale EU-talen en zich ontwikkelt tot *lingua franca* van internationale communicatie (Oakes 2001: 131–136, 149–154). Dit gaat ten koste van de status van alle andere nationale talen van de EU-lidstaten, inclusief het Frans. Ondanks de vaak geopperde bezwaren tegen de hegemonie van het Engels (Phillipson 2003), wordt deze convergentie door de oostwaarts gerichte uitbreiding van de EU alleen maar versterkt.

Binnen de grenzen van Europese natiestaten doet zich tegelijkertijd een sterke diversificatie van thuistalen voor, veroorzaakt door grootschalige processen van migratie en minderheidsvorming. Dat geldt ook voor Nederland. In een stad als Den Haag wordt inmiddels bij meer dan de helft van de basisscholieren thuis, naast of in plaats van Nederlands, een andere taal gesproken (Extra e.a. 2001). En buiten de Randstad leiden regionale talen een vitaler bestaan dan vaak wordt gedacht. Terwijl het Nederlands en allochtone of autochtone minderheidstalen op zeer verschillende manieren als thuistalen worden geleerd en al dan niet van generatie op generatie worden overgedragen, is de status van deze talen op school aan sterk hiërarchische spelregels onderworpen. Die statusverschillen komen duidelijk naar voren in de positie van het Nederlands, Engels, Fries of Turks in het basisonderwijs.

Van verschillende kanten klinkt de roep om differentiatie van de sterke (en in Nederland inmiddels nog versterkte) ‘monolinguale habitus’ in het basisonderwijs. Die roep is niet alleen *bottom-up* afkomstig van ouders en minderhedenorganisaties, maar ook *top-down* van supranationale instellingen als de Europese Unie en de Raad van Europa. Deze instellingen benadrukken beide dat in het Europa van de 21e eeuw steeds meer behoefte bestaat aan Europese burgers met een transnationale en multiculturele identiteit, dat meertalige competenties daarbij een voorwaarde vormen en dat hierbij als motto geldt: jong geleerd is oud gedaan (Aarts e.a. 2004).

De ‘omgang met taaldiversiteit’ in de titel van deze tekst verwijst naar actoren die zich in het private en publieke domein bezighouden met processen van taaloverdracht of taaltransmissie. Prototypische actoren voor taaltransmissie in het private domein zijn ouders in interactie met hun kinderen. Prototypische actoren voor taaltransmissie in het publieke domein zijn scholen en leraren in interactie met leerlingen, maar ook beleidsmakers op lokaal, nationaal en Europees niveau. Prototypische actoren voor de bestudering van taaltransmissie zijn tenslotte taalwetenschappers die onderzoek naar processen en determinanten van taalbehoud vs. taalverschuiving tot hun kerntaken rekenen.

Processen van taaltransmissie in het private en publieke domein zullen worden belicht vanuit multidisciplinair en crossnationaal perspectief. Bezien vanuit het perspectief van sprekers van meerderheids- en minderheidstalen. In deze twee contexten krijgt taaltransmissie een verschillende lading. In het geval van sprekers van meerderheidstalen is er meestal in veel mindere mate sprake van afstand tussen thuistaal en schooltaal: op school krijgen leerlingen te maken met een formele variëteit van de taal die thuis informeel wordt verworven. In het geval van sprekers van minderheidstalen is de afstand tussen thuistaal en schooltaal veel groter. Of ouders in een dergelijke context de minderheidstaal thuis blijven spreken is in hoge mate afhankelijk van de vraag in hoeverre deze taal voor de ouders en voor de etnisch-culturele groep waartoe zij behoren, een kernwaarde van culturele identiteit vormt.

Met inachtneming van genoemde private en publieke domeinen bespreken we de omgang met taaldiversiteit in multicultureel Nederland en Europa aan de hand van een zestal thema’s:

- taal en identiteit (2)
- data over diversiteit (3)
- de vitaliteit van minderheidstalen in Nederland en Europa (4)
- het politieke discours over meertaligheid in Europa (5)
- het politieke discours over meertaligheid en multiculturaliteit in Nederland (6)
- het Nederlandse onvermogen in de omgang met taaldiversiteit (7)

Door processen van globalisering, internationale migratie en intergenerationele minderheidsvorming ontwikkelt Europa – en binnen Europa de traditionele Europese natiestaat – zich steeds meer in de richting van een multiculturele samenleving. Genoemde processen laten zich gemakkelijk illustreren aan de hand van demografische trendstudies en worden algemeen als onomkeerbaar beschouwd, vooral vanwege economische *push*- en *pull*-factoren en vanwege familiegerelateerde kettigmigratie.

Het antwoord op deze ontwikkeling kan niet gevonden worden in een ontkenning van deze processen en in een herleving van nationalistische sentimenten. De ontwikkeling van een multiculturele samenleving wordt dan ook niet als beproeving maar als uitdaging beschouwd. Daarbij kan mede lering getrokken worden uit de ervaringen – met vallen en opstaan – waarmee niet-Europese landen en (sub)continenten met een langere immigratiegeschiedenis ons zijn voorgegaan. Als referentiepunt worden daarvoor dominant Engelstalige immigratielanden gekozen – in het bijzonder Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika – waar vooral Europeanen als immigranten aan de inrichting van deze samenlevingen een grondwettelijke basis hebben gegeven, in veel opzichten overigens ten koste van de oorspronkelijke, autochtone bewoners. Zuid-Afrika heeft in dit kwartel een aparte status, niet alleen door zijn geschiedenis van Apartheid waarin het land als ‘tweetalig Engels-Afrikaans’ te boek stond, maar ook door het feit dat in geen van de andere drie landen het Engels zo weinig als thuistaal fungeert en zo zeer als *lingua franca*.

2. Taal en identiteit

De literatuur over het thema ‘taal en identiteit’ wordt traditioneel meer gekenmerkt door gepassioneerde normatieve retoriek dan door empirisch onderbouwde wetenschappelijke beschouwingen (Extra & Barni 2008). Edwards (1985) heeft nadrukkelijk gepleit voor de tweede benadering. Gelet op de multipliciteit van het begrip ‘identiteit’, in het bijzonder in een multiculturele context van migratie en minderheidsvorming, bestaat er grote behoefte aan een multidisciplinaire in plaats van een monodisciplinaire benadering, niet gestoeld op eenzijdige paradigma’s. Verkuyten (2004: 90) heeft een krachtig pleidooi gehouden voor zowel sociaal-psychologische als cultureel-antropologische betrokkenheid bij debatten over identiteit:

In these debates, adopting one position typically means ignoring or criticizing the other. One’s own favoured approach is presented as the good one or the one that addresses the ‘real’ anthropological or social psychological questions. With this, it becomes virtually impossible to engage with other ideas, and there are few attempts to deal seriously with others’ position. In studying ethnic identity, it is possible to ask many questions that can be examined from various perspectives and by a range of different methods.

Fishman & Garcia (2010) bieden een uitstekend, veelzijdig en up-to-date handboek over de relatie tussen taal en etnische identiteit. Het begrip ‘identiteit’ is nauw verweven met de begrippen ‘eticiteit’ en ‘nationaliteit’. Er wordt ook gesproken van ‘etnische identiteit’ en ‘nationale identiteit’. Het begrip ‘etnische identiteit’ verwijst vaak naar de identiteit van etnische minderheidsgroepen in een natiestaat en benadrukt daarbij het anders-zijn in vergelijking met de meerderheid van de bevolking. Maar in feite maken *alle* inwoners van een natiestaat deel uit van een etnische groep, hoewel meerderheidsgroepen zichzelf zelden als zodanig definiëren. Het Griekse woord *ethnos* vormt echter een verwijzing naar ‘natie’. Voor een uitvoerige bespreking van de begrippen ‘natie’, ‘nationaliteit’ en ‘nationalisme’ wordt verwezen naar Fishman (1989: 105–175).

Wat het onderwerp verder compliceert, is het naast elkaar bestaan van de begrippen ‘nationale minderheid’ en ‘etnische minderheid’. Meestal doelt men hiermee op respectievelijk autochtone en allochtone minderheidsgroepen die gebruikmaken van respectievelijk autochtone en allochtone minderheidstalen. Door intergenerationele taalverschuiving kan de communicatieve waarde van minderheidstalen verminderen of zelfs verloren gaan (vgl. respectievelijk de status van het Fries in Nederland of die van het Nederlands in Australië). Maar ook al kunnen deze talen hun communicatieve waarde (deels) verliezen, dan nog behouden ze vaak een belangrijke symbolische waarde voor minderheidsgroepen. Terwijl meerderheidstalen in natiestaten groeps grenzen naar buiten markeren, markeren autochtone en allochtone minderheidstalen in een natiestaat groeps grenzen naar *binnen*. Ofschoon de begrippen ‘nationaliteit’ en ‘eticiteit’ beide gebaseerd zijn op groepsverbondenheid, verschillen ze qua schaalgrootte.

De begrippen 'etniciteit' en 'etnische identiteit' duiken als concepten in de sociale wetenschappen pas op in de jaren zestig van de vorige eeuw en hebben een complexe lading (Verkuyten 2006). Ze kunnen verwijzen naar objectieve en/of subjectieve eigenschappen van meerderheids- en minderheidsgroepen, zoals een gedeelde herkomst, taal, religie, cultuur, geschiedenis, afstamming (*ancestry*) of ras. De begrippen 'taal' en 'etniciteit' zijn zo nauw met elkaar verbonden dat het begrip 'taal' deel uitmaakt van de meeste definities van 'etniciteit'. Voor Fishman (1977) is taal zelfs het meest karakteristieke kenmerk van etnische identiteit. Voor sommige etnische minderheidsgroepen vormt taal echter in sterkere mate een kernwaarde van de eigen identiteit dan voor andere groepen (Smolicz 1980, 1992). Edwards (1985: 10) komt na een uitvoerige meta-analyse van definities van 'etnische identiteit' in een reeks van studies tot de volgende operationalisering:

Ethnic identity is allegiance to a group – large or small, socially dominant or subordinate – with which one has ancestral links. There is no necessity for a continuation, over generations, of the same socialisation or cultural patterns, but some sense of a group boundary must persist. This can be sustained by shared objective characteristics (language, religion, etc.), or by more subjective contributions to a sense of 'groupness', or by some combination of both. Symbolic or subjective attachments must relate, at however distant a remove, to an observably real past.

Het is onmogelijk om over etnische identiteit te spreken zonder te verwijzen naar *andere* etnische identiteiten of naar *nationale* identiteit. In Europa bestaat een nauwe samenhang tussen de verwijzing naar natiestaten en naar officiële staatstalen (vgl. Nederland en Nederlands of Frankrijk en Frans; Barbour 2000). Tot de zeer weinige uitzonderingen op deze regel behoren België, Cyprus en Oostenrijk. De gelijkstelling van 'taal' en 'nationale identiteit' berust echter op een ontkenning van het bestaan van meerderheids- én minderheidstalen binnen de grenzen van elke natiestaat. Die gelijkstelling vindt zijn wortels vooral in de Duitse Romantiek eind 18e en begin 19e eeuw (zie Fishman 1989: 105–175, 270–287 en Edwards 1985: 23–27 voor een historisch overzicht). De gelijkstelling van Duits en Duitsland vormde een reactie op het rationalisme van de Verlichting en was mede gebaseerd op anti-Franse sentimenten.

De term 'nationalisme' verschijnt voor het eerst aan het eind van de 18e eeuw, de term 'nationaliteit' pas honderd jaar later. Romantische filosofen als Johann Gottfried Herder en Wilhelm van Humboldt legden de grondslag voor de opkomst van een taalnationalisme in Duitsland, waarbij de Duitse taal en natie superieur werden geacht aan de Franse. De Fransen lieten zich echter niet onbetuigd in het uitdrukken van hun gevoel voor het omgekeerde. Ofschoon elke natie gekenmerkt wordt door heterogeniteit, met inbegrip van *talige* heterogeniteit, hebben nationalistische bewegingen zich in hun gelijkstelling van taal en natie altijd beroepen op dit klassieke Europese discours (vgl. recente verwijzingen in Duitsland naar begrippen als *Sprachnation*, *Urfolk* en *Leitkultur*). Voor recente studies over taal, identiteit en nationalisme in Europa wordt verwezen naar Barbour & Carmichael (2000) en Gubbins & Holt (2002), voor vergelijkend onderzoek naar attitudes jegens taal en nationale identiteit in Frankrijk en Zweden naar Oakes (2001).

Ook de Verenigde Staten zijn voor het besproken nationalisme niet immuun gebleven. De *English only*-beweging in de VS (*US English*) werd in 1983 opgericht uit vrees voor het groeiend aantal Hispanics op Amerikaanse bodem (Fishman 1988; May 2001: 202–224). De beweging heeft zich van meet af aan verzet tegen tweetalig onderwijs Spaans-Engels, omdat dit zou leiden tot *identity confusion*. Ze heeft tal van – vooralsnog vergeefse – pogingen ondernomen om het Engels grondwettelijk als de officiële taal van de VS aan te wijzen. De vooronderstelling hierbij was dat andere talen (in het bijzonder Spaans) de grondslagen van de natiestaat ondermijnen. Dit nationalisme vond zijn voedingsbodem in een blanke protestantse Engelstalige elite (Edwards 1994: 177–178).

De relatie tussen taal en identiteit is geen statisch maar een dynamisch gegeven, dat vooral in de laatste decennia van de 20e eeuw aan sterke transnationale veranderingen onderhevig is geraakt. Deze veranderingen doen zich in Europa voor in drie verschillende arena's (Oakes 2001):

- In de *nationale* arena's van de lidstaten van de Europese Unie (hierna EU) staat de traditionele identiteit van de natiestaat ter discussie als gevolg van grootschalige processen van migratie en minderheidsvorming;
- In de *Europese* arena ontwikkelt zich door samenwerking en voortschrijdende integratie het concept van een Europese identiteit;

- In de *mondiale* arena doen zich globaliseringsprocessen voor die de wereld steeds kleiner maken; door de voortschrijdende informatie- en communicatietechnologie verlopen communicatieprocessen bovendien steeds sneller.

Veranderingen in deze drie arena's hebben geleid tot de ontwikkeling van het concept van een transnationale burgerschap en van een transnationale meervoudige identiteit. Inwoners van Europa identificeren zich in toenemende mate niet langer met een enkele natiestaat, maar geven blijk van een meervoudige toerekening. De notie van een Europese identiteit werd voor het eerst door de EU verwoord in de *Declaration on European Identity* van december 1973 in Kopenhagen. Sindsdien hebben tal van supranationale instituties dit idee gepropageerd en bevorderd. De invoering van een Europese munteenheid in 2002 en de – in Nederland en Frankrijk bij referendum afgewezen – voorstellen voor een Europese Grondwet hebben aan die Europese identiteit voorsnog de meest tastbare bijdrage geleverd.

In een bespreking van het begrip 'Europese identiteit' wijst Oakes (2001: 127–131) erop dat de erkenning van meervoudige identiteiten geen belemmering maar juist een voorwaarde vormt voor de acceptatie van een Europese identiteit. De erkenning van meervoudige identiteiten is niet alleen relevant voor de traditionele inwoners van de EU-lidstaten, maar ook voor nieuwkomers in Europa. Onderzoek van Phalet & Swyngedouw (2002) onder de Turkse en Marokkaanse gemeenschap in Brussel leidt bijvoorbeeld tot de volgende conclusies:

While Turks and Moroccans share with Belgians a social-contract type of citizenship in Belgium, they also adhere to a communal type of long-distance citizenship in Turkey and Morocco, which centres on a close linkage of national and religious attachments. We conclude that multiplicity is a key feature of minority perspectives on citizenship, which combine active participation in the national context of residence with enduring ethno-religious identification in the national context of origin.

Een transnationale, meervoudige identiteit en toerekening vragen om nieuwe competenties van inwoners van Europa in de 21e eeuw. Tot die nieuwe competenties behoort allereerst het empathisch vermogen om met groeiende diversiteit en heterogeniteit om te gaan (Van Londen & De Ruijter 1999). Meertaligheid kan hierbij als kerncompetentie worden beschouwd. Vanuit deze Europese optiek zijn immigranten eerder als voortrekkers dan als achterstandsgroepen te beschouwen.

In de publieke beeldvorming over allochtone minderheidsgroepen in Nederland en in een bredere Europese context worden de begrippen *buitenlanders* en *integratie* sterk benadrukt (Extra & Barni 2008: 16–17). Allereerst wordt naar allochtone minderheidsgroepen vaak verwezen in termen van *buitenlanders/foreigners/étrangers/Ausländer*, ook in die gevallen waarin zij de nationaliteit hebben van het land waarin zij wonen. Het EU-jargon duidt voorts allochtone talen aan als *non-territorial, non-regional, non-historical, non-indigenous* of *non-European languages*. De publieke oproep tot integratie is in opmerkelijk contrast met deze taal van uitsluiting.

Deze conceptuele uitsluiting is in hoge mate terug te voeren op een historisch nationaliteitsbesef dat op bloedverwantschap is gebaseerd. Dit besef vindt zijn wettelijke grondslag in het *jus sanguinis* ('recht van het bloed'). In landen met een langer immigratieverleden, vooral in dominant Engelstalige immigratielanden als de Verenigde Staten, Canada, Zuid-Afrika en Australië, is het nationaliteitsbesef gebaseerd op het geboorteland en op het daarmee verbonden *jus soli* ('recht van de grond'). Toen Europeanen in het verleden hun continent van oorsprong verlieten en andere continenten koloniseerden, legitimeerden zij hun nationaliteitsaanspraken (en vooral die van hun nakomelingen) door het *jus soli* op te nemen in de constituties van de nieuwe landen waarin ze zich vestigden. Bij deze grondwetbepalingen vond geen consultatie plaats van de oorspronkelijke inwoners, zoals Indianen, Inuit, Zulu's of Aboriginals in genoemde landen. Ondanks een toename van immigratie en minderheidsvorming hielden Europeanen op hun continent van oorsprong echter meestal vast aan het *jus sanguinis*. Bij de totstandkoming van geboortegrondrechten buiten Europa stonden in alle gevallen niet de belangen van de autochtone bevolking voorop, maar die van de allochtone. Met dit verschillend nationaliteitsbesef zijn eerder genoemde verwijzingen naar buitenlanders onlosmakelijk verbonden. In de Verenigde Staten vormt een verwijzing naar 'Amerikanen' een overkoepelende aanduiding van onderscheiden etnisch-culturele groepen zoals *Anglo-Americans, Afro-Americans* en *Latin-Americans* of *Hispanics*, terwijl met de kwalificatie *foreigners* wordt verwezen naar buitenlandse passanten zoals toeristen.

Een tweede hoofdkenmerk van de publieke beeldvorming over allochtone minderheidsgroepen is de nadruk op 'integratie'. Bij dit onderwerp is sprake van een grote afstand tussen het wetenschappelijk en maatschappelijk discours in Europa. In de crossculturele psychologie over processen van acculturatie (Berry 1990; Berry & Sam 1997 en in navolging vele anderen) worden gewoonlijk de volgende vier acculturatiestrategieën in een multiculturele samenleving onderscheiden: integratie, assimilatie, segregatie en marginalisering. Acculturatie in termen van integratie is een proces dat van twee kanten komt, dat wil zeggen zowel van de kant van de meerderheid als van de kant van minderheidsgroepen. In Europa komt het politieke begrip integratie op nationaal niveau vooral neer op eenzijdige aanpassing van nieuwkomers. Veel Europese landen kennen een Minister(ie) voor Integratie. In politieke termen wordt in dit verband opnieuw een verschil duidelijk tussen Europa en de 'nieuwe' wereld: in de federale staat Victoria in Australië is bijvoorbeeld sprake van een *Minister for Multicultural Affairs and Citizenship*.

In hun *European Inclusion Index* hebben Leonard & Griffith (2005) de volgende checklist ontwikkeld als indicatoren voor burgerschap en maatschappelijke insluiting:

- *What is the legal basis for citizenship of the member state?*
- *Is dual nationality allowed?*
- *How efficient/lengthy is the processing of citizenship applications?*
- *How much does it cost the applicant?*
- *What are the refusal rates?*
- *Does the applicant have a right to know the reasons for refusal?*
- *How many years of legal residence does it take to become naturalised?*
- *What civic/language requirements do member states impose for citizenship?*
- *Do governments provide language sessions? If so, how many hours are provided free of charge?*
- *Are citizenship lessons/tests a requirement?*
- *Is language tuition provided?*
- *What is the temperature of public opinion towards 3rd country nationals, immigrants and minorities?*
- *Is the government putting in place programmes aimed at shifting public opinion?*

In vervolg op deze checklist hebben Citron & Gowan (2005) een eerste poging ondernomen om crossnationale gegevens in elk van de vijftien 'oude' EU-landen te presenteren over de volgende vijf thema's: insluiting op de arbeidsmarkt, verblijfsduur op de lange termijn, gezinshereniging, nationaliteit en antidiscriminatiebeleid. Hieruit is een index ontwikkeld voor de *status quo* in elk van de lidstaten, afgezet tegen een Europese standaardindex. Voor een analyse van de taaleisen bij toelating, verblijf/integratie/inburgering en burgerschap in Nederland wordt verwezen naar Extra & Spotti (2009).

Het is interessant om de aannames over integratie in de publieke beeldvorming over allochtone minderheidsgroepen op nationaal niveau te vergelijken met aannames op het niveau van Europese samenwerking en regelgeving. Op Europees niveau benadrukken politici het belang van een goede balans tussen verlies en behoud van 'nationale' normen en waarden. Een hoofdzorg in het publieke debat over zulke normen en waarden is de culturele en linguïstische verscheidenheid van zowel nationale als regionale talen (zie het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen). Hierbij worden nationale en regionale talen vaak aangeduid als kernwaarden van culturele identiteit. Het is een paradoxaal gegeven dat in hetzelfde publieke debat allochtone minderheidstalen en -culturen gewoonlijk beschouwd worden als bronnen van achterstand en problemen en als obstakels voor integratie, terwijl nationale en regionale talen en culturen in een veranderende en zich uitbreidende EU worden opgevat als bronnen van verrijking en als randvoorwaarden voor Europese integratie.

3. Data over diversiteit

In verschillende Europese landen, in het bijzonder in Frankrijk (Blum 2002), bestaat een levendig publiek en politiek debat over zowel het belang als de kwaliteit van landelijke bevolkingsstatistieken over diversiteit. Voorstanders van dergelijke statistieken argumenteren in termen van maatschappelijke en wetenschappelijke behoeften, mede met het oog op positieve actie van overheidswege in zulke domeinen als werkgelegenheid, huisvesting, gezondheidszorg, onderwijs of mediabeleid. Tegenstanders van dergelijke statistieken argumenteren in termen van de maatschappelijke en wetenschappelijke risico's van het oneigenlijk gebruik van dergelijke data voor de stereotypering, stigmatisering, discriminatie of zelfs

verwijdering van de 'ongewenste ander'. In diversiteitsonderzoek staat dit thema bekend als het 'etnisch dilemma': hoe kun je discriminatie bestrijden zonder geïnformeerd te zijn over diversiteit?

Nationale bevolkingsstatistieken in Europa over diversiteit zijn in menig opzicht onderling onvergelykbaar. Dat heeft onder meer te maken met intrinsieke verschillen in de aard van dergelijke statistieken. Poulain (2008) maakt onderscheid tussen

- *censusdata* gebaseerd op landelijk bevolkingsonderzoek met vaste intervallen van 5-10 jaar (in 23 van de 27 EU-landen);
- *registerdata* gebaseerd op voortdurend opgewaardeerde gemeentelijke en landelijke bevolkingsadministraties (in Scandinavische landen en in Nederland);
- *surveydata* gebaseerd op grootschalige periodiek verzamelde gegevens over specifieke bevolkingsgroepen.

Censusdata over de samenstelling van de bevolking zijn in Nederland in de periode 1829-1971 in totaal 14 keer verzameld, met wisselend interval. Na 1971 werd de geplande census van 1981 uitgesteld en uiteindelijk afgelast. Data over geboorteland, nationaliteit en religie zijn in Nederland tot 1971 verzameld op basis van censusvragen. Nadien zijn uitsluitend data over nationaliteit en geboorteland verzameld en wel via de *gemeentelijke bevolkingsadministratie* (GBA). Het Centraal Bureau voor de Statistiek is belast met het verzamelen van landelijke informatie op basis van GBA-data die constant worden geaccumuleerd en geactualiseerd en die op de CBS-website kunnen worden geraadpleegd.

Het meest traditionele criterium in Nederlandse bevolkingsstatistieken over diversiteit is het nationaliteitscriterium op grond waarvan onderscheid wordt gemaakt tussen Nederlanders en buitenlanders. Volgens het CBS telde Nederland op 1 januari 2009 ruim 1,1 miljoen personen met de Nederlandse en minimaal één andere nationaliteit. Dat is bijna drie keer zo veel als op 1 januari 1995. Bijna de helft van de Nederlanders met een meervoudige nationaliteit heeft ook de Turkse of Marokkaanse nationaliteit. De sterke stijging van het aantal Nederlanders met meer dan één nationaliteit is veroorzaakt door het grote aantal naturalisaties, vooral in de tweede helft van de jaren negentig. Sinds oktober 1997 mogen personen in Nederland slechts één nationaliteit bezitten. Op deze regel gelden echter vele uitzonderingen, bijvoorbeeld voor minderjarigen. Door die uitzonderingen konden bijna vier op de vijf genaturaliseerden hun oorspronkelijke nationaliteit ook in de jaren 1998-2008 behouden. Kinderen van wie één van de ouders naast de Nederlandse tevens een niet-Nederlandse nationaliteit heeft, krijgen bij hun geboorte ook een meervoudige nationaliteit. Sinds 2003 neemt het aantal Nederlanders met een dubbele nationaliteit vooral op deze manier toe. Van de in Nederland wonende Turken en Marokkanen van de tweede generatie heeft ruim 80 procent ook de Nederlandse nationaliteit. Onder de eerste generatie is dit ongeveer 60 procent. Zeer weinig Turken en Marokkanen hebben uitsluitend de Nederlandse nationaliteit.

In niet-Europese landen met een langere migratiegeschiedenis is er sprake van een veel grotere acceptatie van dubbele nationaliteit dan in Nederland. Veel Nederlanders in Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika hebben een dubbele nationaliteit: niemand vraagt daar naar hun gebrek aan integratie of loyaliteit op grond van dit transnationaal burgerschap. In Nederland bestaat echter weinig begrip voor een dubbele toerekening/identiteit in relatie met een dubbele nationaliteit en wordt de laatste door veel Nederlanders opgevat als gebrek aan loyaliteit aan Nederland. Recent opinieonderzoek van het CBS (2011) laat zien dat ruim 60% van de Nederlandse respondenten van 18 jaar en ouder tegenstander is van een dubbele nationaliteit; dat geldt vooral voor lager opgeleiden en 45-plussers. In het rapport *Identificatie met Nederland* is er door de WRR (2008: 206) op gewezen dat in het publieke en politieke debat ten onrechte een vermenging is ontstaan tussen loyaliteit en nationaliteit en dat de erkenning van meervoudige transnationale en emotionele bindingen de verbondenheid met Nederland juist kan versterken. Tegen deze achtergrond houdt de WRR dan ook een pleidooi voor het formeel toestaan van dubbele nationaliteit en voor het laten vallen van de afstandseis.

Door het doen van afstand van de oorspronkelijke nationaliteit en door het bestaan van dubbele nationaliteit leidt het nationaliteitscriterium in bevolkingsstatistieken meestal tot een sterke onderbelichting van diversiteit. Als alternatief voor de in Nederland tot ver na 1970 gangbare begrippen *gastarbeiders* en *buitenlanders* werd het begrip *allochtonen* voorgesteld door Verwey-Jonker (1971). Dit laatste begrip werd later officieel overgenomen door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR 1989), die daarmee afstand nam van het tien jaar eerder bepleite begrip *etnische minderheden* (WRR 1979). In beide gevallen lag bij de WRR overigens de nadruk op personen of groepen van buitenlandse

herkomst met een lage sociaaleconomische status. De argumentatie van de WRR (1989) voor het begrip *allochtonen* was, in overeenstemming met toenmalig regeringsbeleid, gebaseerd op het loslaten van een groepsgerichte benadering van minderheden (het zogenaamde ‘doelgroepenbeleid’) ten gunste van een individuele benadering. Sinds 1989 zijn de begrippen *autochtoon* en *allochtoon* gaan behoren tot het standaarddiscours over diversiteit in Nederland en zijn bijna alle demografische kengetallen op deze onderscheidingen gebaseerd. Ze hebben geleid tot een typisch Nederlands jargon van *othering* (Extra & Spotti 2009: 126) dat buiten Nederland niet gangbaar is en dat in Nederland steeds meer weerstanden oproept. In de CBS-data – en daarvan afgeleid in het publieke en politieke discours – is bovendien een hiërarchische rangorde gangbaar geworden tussen *autochtone*, *Westers-allochtone* en *niet-Westers-allochtone* bevolkingsgroepen. Het CBS hanteert als definitie van autochtoon: een persoon die in Nederland woont en van wie beide ouders in Nederland zijn geboren. En als definitie van allochtoon: een persoon die in Nederland woont en van wie tenminste één ouder in het buitenland is geboren. Wie zelf in het buitenland is geboren hoort tot de eerste generatie allochtonen, wie in Nederland is geboren, tot de tweede. Volgens de gangbare CBS-criteria worden personen afkomstig uit Indonesië en Japan op grond van hun sociaaleconomische en sociaal-culturele positie als *Westerse allochtonen* beschouwd.

Tabel 1 laat de effecten van het geboortelandcriterium in vergelijking met het nationaliteitscriterium anno 2007 volgens het CBS zien voor de samenstelling van de Nederlandse bevolking in termen van ‘herkomstgroeperingen’.

Tabel 1. Bevolking van Nederland op 01-01-2007 op basis van het gecombineerde geboortelandcriterium (moeder/vader) en het nationaliteitscriterium (CBS 2008)

Herkomstgroeperingen	Geboorteland (M/V)	Nationaliteit	Absoluut verschil
Nederland	13.187.586	15.676.060	2.488.474
Turkije	368.600	96.779	271.821
Marokko	329.493	80.518	248.975
Suriname	333.504	7.561	325.943
Antillen	129.965	-	129.965
Italië	36.495	18.627	17.868
Spanje	31.066	16.468	14.598
Somalië	18.918	1.175	17.743
China	45.298	15.266	30.032
Indonesië	389.940	11.389	378.551
Overigen	1.487.127	434.194	1.052.933
Totaal niet-Nederland	3.170.406	681.932	2.488.474
Totaal	16.357.992	16.357.992	

Vergeleken met het gecombineerde geboortelandcriterium, leidt het nationaliteitscriterium tot een zeer opmerkelijke onderschatting van de multiculturele samenstelling van de Nederlandse bevolking. Ook de verschillende geboortelandcriteria laten grote onderlinge verschillen zien binnen en tussen groepen. Voorts is in Tabel 1 in de geboortelandkolom sprake van een zeer omvangrijke niet-gespecificeerde groep ‘Overigen’. Voor andere groepen dan vermeld in Tabel 1 (zoals Molukkers) kunnen slechts globale schattingen worden gegeven, terwijl de criteria voor deze schattingen bovendien onduidelijk zijn. Het (gecombineerde) geboortelandcriterium is dus evenmin zonder identificatieproblemen. Gebruikmaking van dit criterium leidt minstens in de volgende gevallen in feite tot non-identificatie:

- een in omvang toenemende groep van derde en volgende generaties (zoals Chinezen, Molukkers, Turken en Marokkanen in Nederland);
- verschillende etnisch-culturele groepen uit eenzelfde herkomstland (zoals Turken en Koerden uit Turkije);
- eenzelfde etnisch-culturele groep uit verschillende herkomstlanden (zoals Chinezen uit China en Vietnam);
- etnisch-culturele groepen zonder territoriumstatus (zoals Roma/Sinti);
- personen die in meer dan één herkomstland hebben gewoond (zoals vluchtelingen).

Vastgesteld kan worden dat zowel het nationaliteitscriterium als het (gecombineerde) geboortelandcriterium in intergenerationeel opzicht steeds meer aan erosie onderhevig zijn voor het in

kaart brengen van diversiteit. Deze erosie in identificatiemogelijkheden vormt geen typisch Nederlands verschijnsel. In landen met een langer immigratieverleden, in het bijzonder in dominant Engelstalige immigratielanden als Australië, Canada, de Verenigde Staten en Zuid-Afrika, worden om deze reden via periodiek bevolkingsonderzoek onder meer gegevens verzameld over zelftoerekening/ethniciteit (*To which ethnic group do you consider yourself to belong?*) en/of thuistaalgebruik (zie Extra e.a. 2002 voor een uitvoerige vergelijking van deze vier landen). Dergelijke gegevens worden beschouwd als kernindicatoren voor het lidmaatschap van verschillende etnisch-culturele groepen. In Tabel 2 worden de voornaamste voor- en nadelen van genoemde identificatiecriteria samengevat (Extra & Gorter 2008: 21).

Tabel 2. Criteria voor de definitie en identificatie van bevolkingsgroepen in een multiculturele samenleving (GL-VM = gecombineerd criterium m.b.t. vader en moeder)

criterium	Voordelen	Nadelen
Nationaliteit (NAT)	<ul style="list-style-type: none"> • objectief • relatief eenvoudig vast te stellen 	<ul style="list-style-type: none"> • (intergenerationele) erosie door naturalisatie of dubbele NAT • NAT niet altijd indicatief voor ethniciteit/identiteit • sommige (m.n. ex-koloniale) groepen hebben NAT van immigratieland
Geboorteland (GL-VM)	<ul style="list-style-type: none"> • objectief • relatief eenvoudig vast te stellen 	<ul style="list-style-type: none"> • intergenerationele erosie door geboorten in immigratieland • GL niet altijd indicatief voor ethniciteit/identiteit (bv. Nederlanders geboren in buitenland) • onveranderlijk/deterministisch: doet geen recht aan dynamiek van de samenleving (in tegenstelling tot alle andere criteria)
Zelftoerekening (ZT)	<ul style="list-style-type: none"> • raakt de kern van de identificatievraag <i>Tot welke bevolkingsgroep rekent u zich?</i> • emancipatorisch: ZT komt tegemoet aan eigen beleving van ethniciteit/identiteit 	<ul style="list-style-type: none"> • per definitie niet objectief en mede bepaald door tijdgeest • meervoudige ZT mogelijk (bv. Turkse Nederlanders) • historisch belast (vooral door Tweede Wereldoorlog)
Thuistaal	<ul style="list-style-type: none"> • thuistaal is meest opvallend ethniciteitscriterium in communicatieprocessen • thuistaalgegevens leveren cruciale bouwstenen voor overheidsbeleid (bv. voorlichting, onderwijs) 	<ul style="list-style-type: none"> • complex criterium (wie spreekt wanneer welke taal tegen wie?) • taal niet altijd kernwaarde van ethniciteit/identiteit (bv. Nederlanders in Australië) • moeilijk bruikbaar voor eenpersoons-huishoudens

Tabel 2 maakt allereerst duidelijk dat de *criteria* voor bevolkingsstatistieken minstens zo belangrijk zijn als de statistieken zelf. Tabel 2 laat voorts zien dat het geboortelandcriterium niet alleen het enige onveranderlijke/deterministische criterium is, maar ook het enige criterium waarvoor multipliciteit uitgesloten is: voor nationaliteit, zelftoerekening en thuistaal geldt in alle gevallen de mogelijkheid en in feite de toenemende realiteit van meervoudigheid. Tenslotte maakt Tabel 2 duidelijk dat er geen koninklijke demografische route voorhanden is en dat verschillende identificatiecriteria elkaar kunnen aanvullen en versterken. Gelet op de afnemende betekenis van nationaliteits- en geboortelandcriteria, vormt het gecombineerde criterium van zelftoerekening en thuistaalgebruik net als elders een onontkoombaar alternatief voor inzicht in de toenemend multiculturele samenstelling van de Nederlandse bevolking.

Eenduidige gegevens over thuistaalgebruik worden in Nederland vooralsnog niet op landelijke schaal verzameld. Toch levert een periodieke verzameling van gegevens over thuistaalgebruik niet alleen cruciale bouwstenen op voor algemene bevolkings- en leerlingstatistieken, maar ook voor op specifieke allochtone groepen te richten overheidsbeleid. Goede voorbeelden van dergelijk overheidsbeleid zijn voorlichting in allochtone talen over burgerrechten en burgerplichten en onderwijs in allochtone talen. Voor beleidsvragen over onderwijs Nederlands als tweede taal en onderwijs in allochtone talen leveren gegevens over thuistaalgebruik belangrijke meerwaarde op in vergelijking met de criteria nationaliteit,

geboorteland en etniciteit. Met thuistaalgebruik als criterium voor onderwijsfaciliteiten komen ook potentieel relevante, maar vooralsnog onderbelichte doelgroepen in beeld.

Tenslotte kan worden vastgesteld dat met de gebruikmaking van taal- en etniciteitscriteria *convergentie* optreedt in de criteria voor de identificatie van allochtone en autochtone minderheidsgroepen. Meerderheidsgroepen definiëren hun eigen identiteit meestal in termen van nationaliteit ('Nederlanders') en die van minderheidsgroepen in termen van etniciteit ('Turken'). Het ontbreekt bij deze tweedeling aan het bewustzijn dat iedereen beschikt over een etniciteit en over een nationaliteit. Dat laatste is althans een universeel erkend mensenrecht, hoewel veel Molukse immigranten van de eerste generatie vanuit een illusiepolitiek de Nederlandse nationaliteit langdurig hebben ontbeerd en zij daardoor stateloos waren.

Hoezeer etniciteit in Nederland in verband wordt gebracht met *problemen* kan goed worden geïllustreerd aan het discours in de politiek en in de media over de Verwijsindex voor Antilliaanse jongeren. Het College Bescherming Persoonsgegevens (CBP) waakt in Nederland over wettelijk toegestane registratiemethoden. In 2006 verleende het CBP op verzoek van de Tweede Kamer aan 21 zogenaamde *Antillianengemeenten*, waaronder Rotterdam, een tijdelijke ontheffing van het bestaande grondwettelijke verbod op etnische registratie, omdat Antilliaanse jongeren zijn oververtegenwoordigd in criminaliteitsstatistieken en anderszins moeilijk traceerbaar zijn. Etnische registratie werd voor deze groep toelaatbaar geacht 'gelet op de ernst van de problematiek'. Genoemde ontheffing is in december 2008 verlopen, maar onder meer Rotterdam is daarmee tot in 2011 doorgedaan. Het debat in de politiek en in de media over het belang van etnische registratie blijft in Nederland anno 2011 vooralsnog verengd tot casuïstiek over 'probleemgroepen' en strekt zich niet uit tot principiële argumenten voor of tegen het registreren van etniciteit. Het hoeft geen verbazing te wekken dat dit Nederlandse debat vanuit landen als Australië of Canada met verbijstering wordt gevolgd.

Etniciteit heeft zowel geografische als culturele dimensies. In het eerste geval staat de *herkomst* van een individu en groep centraal: deze herkomst kan zowel regionaal als transnationaal bepaald zijn. In het tweede geval staat de thuistaal of gemeenschapstaal (*community language*) van een individu of groep centraal. De combinatie van etniciteit en nationaliteit (en wel in deze volgorde) leidt in de Nederlandse context tot *hyphenated Dutch* zoals in de eerder besproken context van paragraaf 2 voor *hyphenated Americans* geldt. Waar in Nederland voor regionale minderheden naast een nationale toerekening als vanzelfsprekend een regionale toerekening wordt geaccepteerd in de vorm van een meervoudige identiteitsbeleving (*multiple belonging*), dient voor transnationale minderheden een soortgelijke meervoudige identiteitsbeleving te worden erkend. Op deze manier wordt in het publieke en politieke discours met dezelfde maten gemeten. *Nederlanderschap* is het overkoepelende en bindende kenmerk, terwijl regionale of transnationale etniciteit verscheidenheid binnen eenheid (*diversity within unity*) tot uitdrukking brengt: er zijn niet alleen Turkse, Marokkaanse, Surinaamse, Antilliaanse, Chinese of Indische Nederlanders, maar ook Friese, Zeeuwse, Limburgse, Brabantse of Hollandse Nederlanders. Alleen bij de laatste groep vallen in de zelfdefinitie etniciteit en nationaliteit gewoonlijk samen: Holland wordt opgevat als Nederland en Hollands als Nederlands. Voor een gelijke behandeling van regionale talen en immigrantentalen als niet-nationale talen van Europa wordt verwezen naar Extra & Gorter (2008).

In Extra e.a. (2002) zijn langdurige ervaringen met periodiek bevolkingsonderzoek in kaart gebracht van de vier eerder genoemde niet-Europese dominant Engelstalige immigratielanden, te weten Australië, Canada, Zuid-Afrika en de Verenigde Staten. Daarbij zijn aanzienlijke verschillen geconstateerd in de aard van de onderzoeksvragen, zowel tussen landen als binnen landen in de loop van de tijd. Gelet op deze verschillen, is het niet eenvoudig om vergelijkend crossnationaal en/of longitudinaal onderzoek te doen naar de beschikbare statistische gegevens. Tabel 3 biedt een overzicht van de wijze waarop in deze vier landen in bevolkingsonderzoek in genoemde jaren bevolkingsgroepen zijn gedefinieerd en geïdentificeerd.

Tabel 3. Overzicht van vragen in bevolkingsonderzoek in vier niet-Europese dominant Engelstalige immigratielanden

Vragen in bevolkingsonderzoek	Australië 2001	Canada 2001	ZA 1996	VS 2000	Dekking
1 Geboorteland van de persoon	+	+	+	+	4
2 Geboorteland van de ouders	+	+	–	–	2
3 Staatsburgerschap	+	+	+	+	4
4 Etniciteit (herkomst)	–	+	–	+	2
5 Afstamming (<i>ancestry</i>)	+	+	–	+	3
6 Ras	–	+	+	+	3
7 Moedertaal	–	+	–	–	1
8 Taalgebruik thuis	+	+	+	+	4
9 Taalgebruik op het werk	–	+	–	–	1
10 Taalvaardigheid in het Engels	+	+	–	+	3
11 Godsdienst	+	+	+	–	3
Totaal van bevraagde dimensies	7	11	5	7	30

In totaal is er sprake van vijf clusters van vragen. Zowel de aard als het aantal van de vragen zijn per land verschillend, met Canada in een toppositie qua aantal vragen. Slechts drie vragen zijn in elk van de vier landen gesteld, terwijl twee vragen slechts in één land zijn gesteld. Over taal zijn de meeste vragen gesteld, te weten vier verschillende vragen.

Vragen over afstamming (*ancestry*), etniciteit of ras (*race*) zijn in elk van de landen problematisch, te beginnen met het onderscheid tussen deze drie concepten alleen al. Soms worden afstamming en etniciteit als equivalente begrippen opgevat, zoals in de Verenigde Staten (vraag in 2000: *What is this person's ancestry or ethnic origin?*) of in Canada (vraag in 2001: *To which ethnic or cultural group(s) did this person's ancestors belong?*). In Australië had de vraagstelling in 2001 alleen betrekking op *ancestry* en niet op *ethnicity* (vraag: *What is the person's ancestry?*, met als toelichting voor respondenten: *Consider and mark the ancestries with which you most closely identify. Count your ancestry as far as three generations, grandparents and great grandparents*). Voor zover onderscheid wordt gemaakt tussen etniciteit en afstamming, heeft het eerste begrip meer betrekking op de huidige zelfdefinitie van de respondent en het tweede meer op diens voorouders. Hoe respondenten beide begrippen in feite zelf interpreteren blijft echter een zeer moeilijk oplosbaar probleem. De paradox in Zuid-Afrika is tenslotte dat censusvragen over etniciteit door velen worden beschouwd als racistisch, maar dat de raciale censusvraag in termen van *Black/White/Coloured/Indian* zich na het Apartheidstijdperk heeft kunnen handhaven.

Terwijl over etniciteit slechts één vraag wordt gesteld in twee van genoemde vier landen, worden over taal vier vragen gesteld in één tot vier landen. Alleen in Canada zijn al deze vier vragen gesteld. 'Moedertaal' (7) is daarbij geoperationaliseerd als *language first learnt at home in childhood and still understood*, terwijl (8) en (9) betrekking hebben op *most often used at home/work*. Tabel 3 maakt de meerwaarde van taalvragen duidelijk voor de definitie en identificatie van multiculturele populaties, in het bijzonder de meerwaarde van de vraag over *thuis taal* in plaats van de vragen over de diffuse begrippen *moedertaal* en *etniciteit*. De taalvragen in de besproken landen verschillen niet alleen in hun precieze vraagstelling en/of toelichting daarop, maar vormen ook een directe of indirecte grondslag voor onderwijsbeleid met betrekking tot Engels en andere talen. Concluderend stellen we vast dat grootschalige taalpeilingen niet alleen zinvol zijn, maar ook gebaat zijn met zowel eenduidige als meervoudige vragen over taalgebruik. Voor een uitvoerige bespreking van het demografisch belang van thuistaalstatistiek wordt verwezen naar Extra (2010a).

Tabel 3 laat ook het belang zien van de vergelijking van *verschillende* bevolkingsgroepen met gebruikmaking van *dezelfde* criteria. In genoemde niet-Europese landen bestaat in het publieke en politieke discours een duidelijk onderscheid tussen etniciteit en nationaliteit, waarbij – om in taalkundige termen te spreken – woordvolgorderrestricties bestaan en etniciteit als een modificatie of verbijzondering van het gemeenschappelijke kernwoord nationaliteit wordt beschouwd. Een opvallende uitzondering op deze regel vormt Israël waar het gemeengoed is om te spreken over *Israeli Arabs vs. Israeli Jews* en dus niet de overeenkomst maar het verschil tussen beide groepen wordt benadrukt. Zoals eerder in paragraaf 2 is

aangegeven, spreken Amerikanen echter over *Latin, Asian, Chinese, Anglo of Dutch Americans*: verschillen in etniciteit worden daarbij onderkend en benoemd, maar zijn ondergeschikt aan de overeenkomst in nationaliteit. Om deze reden wordt ook altijd gesproken over *Chinese Americans* in plaats van over *American Chinese*. Hetzelfde geldt voor *Dutch Australians* of *French Canadians*. Bij zijn inaugurele rede in januari 2009 als president van de VS koos Barack Obama bewust voor de zelfdefinitie *Afro American*.

Hoe anders is dit allemaal in Europa. In Polen wordt gesproken over *Polen vs. joden*, op de Balkan over *Serviërs, Kroaten* en *moslims*, in Duitsland of Frankrijk over *Ausländer* of *étrangers*, ook in de vele gevallen waarin laatstgenoemden over de Duitse of Franse nationaliteit beschikken. In Nederland wordt gesproken over *Nederlanders vs. Turken/Marokkanen/Antillianen*, *Nederlanders vs. allochtonen*, *Nederlanders vs. moslims* of *Nederlanders vs. nieuwe Nederlanders* (zijn Chinese, Italiaanse of Indische Nederlanders ook 'nieuwe' Nederlanders?). In alle gevallen is sprake van ongelijke behandeling en van de taal van uitsluiting in plaats van die van insluiting. Gelijke behandeling van bevolkingsgroepen vooronderstelt verwijzing naar gelijke dimensies in termen van Tabel 3.

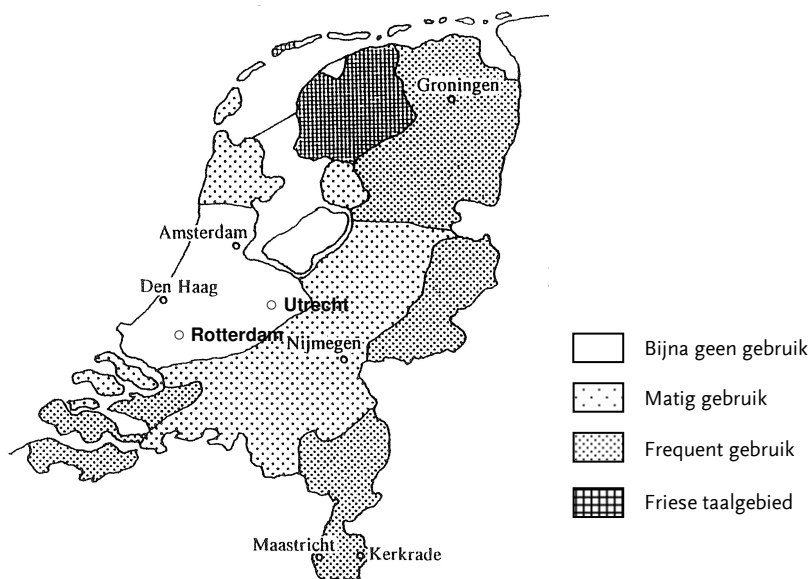
Voor een bespreking van kengetallen over diversiteit in landen van de Europese Unie wordt verwezen naar Extra (2010a). In 13-17 EU-landen worden in landelijke bevolkingsstatistieken data verzameld over etniciteit of 'etnische nationaliteit', over taal en over religieuze toerekening. Daarbij bestaat grote variabiliteit in de operationalisering en dus de vergelijkbaarheid van deze dimensies. Dat geldt in het bijzonder voor taalvragen in termen van moedertaal, (frequent) gesproken (andere) talen, (meest gesproken) thuistaal/talen, talen gesproken met gezinsleden of vrienden en taalvaardigheden in termen van verstaan/spreken/lezen/schrijven en kwaliteit van spreken. Opgemerkt kan worden dat in Europa – anders dan buiten Europa in eerder besproken landen – de moedertaalvraag veel vaker gesteld wordt dan de thuistaalvraag.

Binnen de EU is het Verenigd Koninkrijk het eerste land waar in periodiek bevolkingsonderzoek (in de vorm van nationale census) het belang van taal- en etniciteitscriteria voor de definitie van immigrantenpopulaties onder ogen is gezien. De UK Census van 1991 bevatte voor het eerst een vraag over etniciteit, die van 2011 daarnaast ook een vraag over *Languages Other Than English* (LOTE). Voor een discussie over de kwaliteit van de LOTE-vraagstelling wordt verwezen naar Extra (2010: 116-119). Zelfs in Frankrijk is door Yazid Sabeg, regeringscommissaris voor diversiteit en kansengelijkheid, een publiek en politiek debat op gang gebracht over het belang van etniciteitstatistieken (zie COMEDD 2010 voor een recente rapportage aan Sabeg). Nederland is van beide typen overwegingen voor het kwalitatief en kwantitatief in kaart brengen van diversiteit vooralsnog ver verwijderd. In een recent kabinetsstandpunt inzake etnische registratie worden etniciteit en geboorteland door Donner (2011a: 3) conceptueel zelfs niet onderscheiden.

4. De vitaliteit van minderheidstalen in Nederland en Europa

Binnen de natiestaten van Europa is sprake van een spectrum van autochtone of regionale minderheidstalen met een zeer verschillende status. Op 1 maart 1998 is het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen in werking getreden (www.coe.int). Dit handvest is in 1992 door de Raad van Europa opgesteld en anno 2011 door 25 van de 47 lidstaten van de Raad van Europa en door 17 van de 27 lidstaten van de EU geratificeerd. In veel landen is dus nog een marsroute af te leggen. Het handvest is bedoeld om autochtone minderheidstalen te beschermen en te stimuleren; het functioneert als internationaal instrument voor de vergelijking van wettelijke maatregelen en andere voorzieningen die de lidstaten voor deze talen treffen. Daarnaast treedt binnen alle lidstaten een divergentieproces op door de opkomst van allochtone minderheidstalen als gevolg van internationale migratie en intergenerationele minderheidsvorming. Immigrantentalen zijn echter tot nu toe nauwelijks onderwerp van positieve actie op Europees niveau, afgezien van de inmiddels sterk gedateerde richtlijn van de Raad van Europese Gemeenschappen over onderwijs aan immigrantenkinderen (Directive 77/148 d.d. 25 juli 1977). Immigrantentalen zijn ook expliciet uitgesloten van eerder genoemd Europees Handvest (Extra & Gorter 2008: 31).

Autochtone en allochtone minderheidstalen vormen in elke lidstaat van de EU bronnen van respectievelijk oude en nieuwe taalvariatie. Dit kan goed gedemonstreerd worden in de Nederlandse context. Figuur 1 is ontleend aan De Vries e.a. (1994: 171) en geeft een globaal beeld van zowel de distributie als het gebruik van regionale talen/dialecten in Nederland.

Figuur 1. Distributie en gebruik van regionale talen/dialecten in Nederland (De Vries e.a. 1994: 171)

Ofschoon de bronnen van De Vries voor deze kaart in nevelen zijn gehuld, kan Figuur 1 tot tal van overwegingen leiden. Allereerst wordt Nederland in deze kaart insulair en gedecontextualiseerd voorgesteld als alleen in de wereld, zelfs zonder buurlanden. De kaart versterkt daardoor bijvoorbeeld de gangbare opvatting over het Limburgs als dialect *van* het Nederlands in plaats van als behorend tot een grensoverschrijdend continuüm van het Rijnlands met Keulen als cultureel epicentrum (zie ook Vallen 2011 voor een beschouwing van de beeldvorming over het Limburgs). Het Fries heeft als tweede Rijkstaal van Nederland een speciale positie vergeleken met de andere regionale talen van Nederland die allemaal als dialecten van het Nederlands door het leven gaan. De kaart laat ook de relatief sterke positie van regionale talen buiten de Randstad zien. Deze talen leiden een vitaler bestaan dan vaak wordt gedacht wat hun communicatieve functies en/of symbolische waarde betreft, ook in termen van identiteitsbeleving. Zoals eerder betoogd in paragraaf 3, vallen binnen de Randstad de begrippen *Hollands* en *Nederlands* nagenoeg samen, net zo goed als de begrippen *Holland* en *Nederland*. Vooral de witte plekken op de kaart zijn in toenemende mate door een groot spectrum van allochtone thuistalen bevolkt. Dat geldt in het bijzonder voor de vier grootste steden van Nederland. In Den Haag werden in 1999 bij bijna de helft van de basisscholieren thuis naast of in plaats van Nederlands één of meer allochtone talen gesproken (Extra e.a. 2001) en dit aandeel is sindsdien alleen maar toegenomen. In totaal konden in 1999 in Den Haag 87 andere thuistalen dan Nederlands worden getraceerd. Wie in de veronderstelling verkeert dat dit veel is, neme de trein naar Londen. In de meest recente talenatlas van Londen (Eversley e.a. 2010) zijn op basis van secundaire analyses 233 thuistalen van scholieren van 10 jaar en ouder getraceerd naast of in plaats van het Engels.

Het publieke bewustzijn van de diversiteit en vitaliteit van deze andere talen van Nederland (Extra e.a. 2002) is echter nog steeds zeer beperkt. Tegen deze achtergrond worden de volgende doelstellingen geformuleerd voor het uitvoeren van periodieke thuistaalpeilingen onder scholieren:

- vanuit *demografisch* perspectief spelen thuistaaldata een belangrijke rol bij de definitie en identificatie van multiculturele schoolpopulaties;
- vanuit *sociolinguïstisch* perspectief bieden thuistaaldata waardevolle inzichten in de distributie en vitaliteit van thuistalen bij verschillende etnisch-culturele groepen en verhogen zij het publieke bewustzijn van meertaligheid in Nederland;
- vanuit *onderwijskundig* perspectief leveren thuistaaldata onmisbare bouwstenen voor onderwijsbeleid;
- vanuit *economisch* perspectief vormen thuistaaldata latente bronnen van kennis en capaciteiten die kunnen worden ontwikkeld als economisch kapitaal.

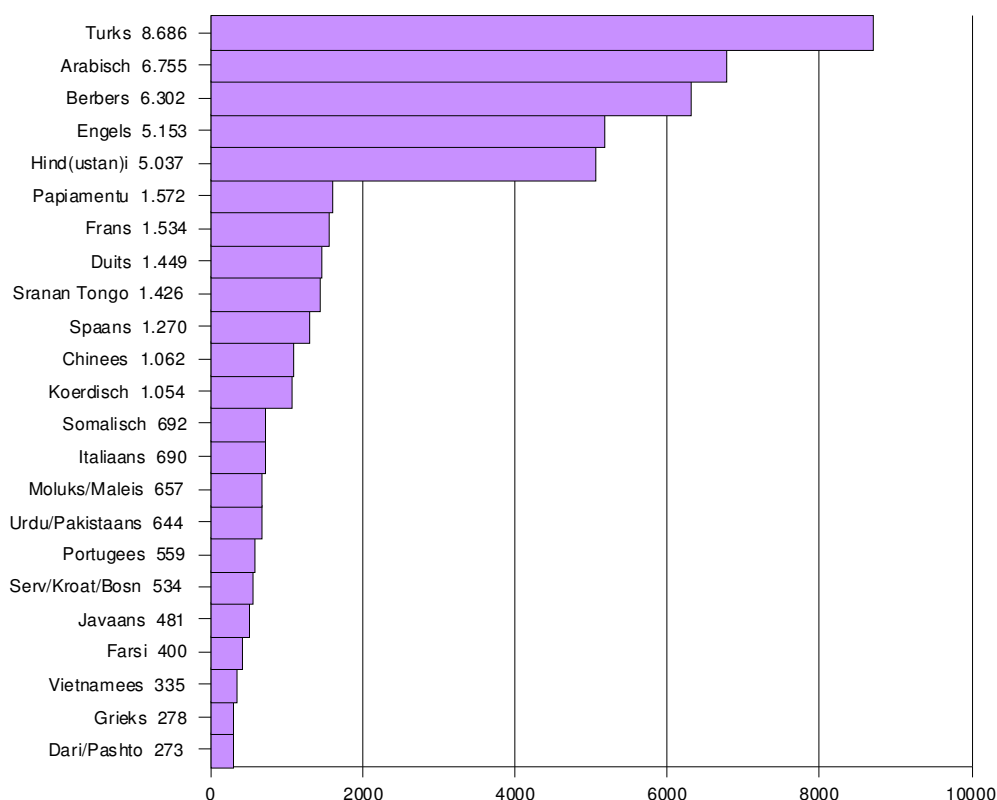
Thuistaaldata vormen een uitdaging voor elke monolinguale *habitus* (Gogolin 1994) in een multiculturele samenleving en kunnen fungeren als actoren van verandering (Nicholas 1994) in een reeks van publieke

en private domeinen. Vanuit onderwijskundig perspectief blijft het een paradoxaal verschijnsel dat taalpolitiek en taalplanning in multiculturele samenlevingen vaak vorm krijgen in afwezigheid van elementaire kennis en empirische feiten over meertaligheid.

Er bestaan voorts goede gronden voor de uitvoering van thuistaalpeilingen in urbane omgevingen, in het bijzonder in multiculturele steden:

- internationale migratie en meertaligheid zijn geconcentreerd in steden;
- hetzelfde geldt voor intergenerationele en wederkerige processen van acculturatie;
- steden vormen primaire ruimtelijke omgevingen voor het ontwerpen van lokaal beleid inzake meertaligheid;
- stedelijk taalbeleid versterkt de translokale dynamiek in de omgang met taaldiversiteit.

Door Extra e.a. (2002) is voor het eerst grootschalig onderzoek op gang gebracht naar de distributie en vitaliteit van andere thuistalen dan Nederlands onder bijna 140.000 scholieren in 13 Nederlandse gemeenten. Een eerste belangrijke uitkomst van deze taalpeilingen is dat bij 32% van de leerlingen in het basisonderwijs en bij 28% van de leerlingen in het voortgezet onderwijs thuis één of meer allochtone talen worden gebruikt naast of in plaats van Nederlands. De uitkomsten van het onderzoek laten verder zien dat een klein aantal allochtone talen relatief frequent wordt genoemd en een groot aantal allochtone talen relatief infrequent (een bekend verschijnsel in taalkundig onderzoek naar de distributie van respectievelijk functiewoorden en inhoudswoorden dat te boek staat als de Wet van Zipf 1935). In de totale lijst van 96 andere talen dan Nederlands worden 23 talen vaker dan tweehonderd keer genoemd en 13 talen slechts één keer. Figuur 2 biedt een proportioneel beeld van de 23 meest frequent genoemde thuistalen.

Figuur 2. Overzicht van de 23 meest frequent genoemde allochtone thuistalen door leerlingen in het basis- en voortgezet onderwijs in 13 gemeenten in Nederland (Extra e.a. 2002: 54)

Het aandeel van deze 23 meest genoemde allochtone thuistalen op het totaal aantal vermeldingen van allochtone thuistalen bedraagt 96%. Van deze 23 talen hebben er 7 de status van nationale talen van de EU, de overige talen zijn overwegend van Aziatische of Afrikaanse herkomst. Etnisch-culturele diversiteit in plaats van nationale homogeniteit komt tot uiting in het verschil tussen Turks en Koerdisch als talen

van Turkije, tussen Arabisch en Berbers als talen van Marokko en tussen Hind(ustan)i en Sranan Tongo als talen van Suriname. De toppositie van Arabisch boven Berbers in Figuur 2 kan worden verklaard vanuit een grotere spreiding van herkomstlanden voor Arabisch dan voor Berbers (Extra e.a. 2002: 84-87). Voor een uitvoerige bespreking van de status en het gebruik van een groot aantal van genoemde 23 talen in Nederland wordt verwezen naar Extra & De Ruiter (2001).

Extra e.a. (2002: 137–140) bieden voorts een overzicht van de vitaliteit van de in Figuur 2 genoemde 23 taalgroepen op basis van de volgende vier gerapporteerde taaldimensies:

- *taalvaardigheid*: de mate waarin de desbetreffende taal wordt verstaan;
- *taalkeuze*: de mate waarin de desbetreffende taal meestal dan wel even vaak als Nederlands wordt gebruikt met de moeder;
- *taaldominantie*: de mate waarin de desbetreffende taal het beste dan wel even goed als Nederlands wordt gesproken;
- *taalpreferentie*: de mate waarin de desbetreffende taal het liefste dan wel even graag als Nederlands wordt gesproken.

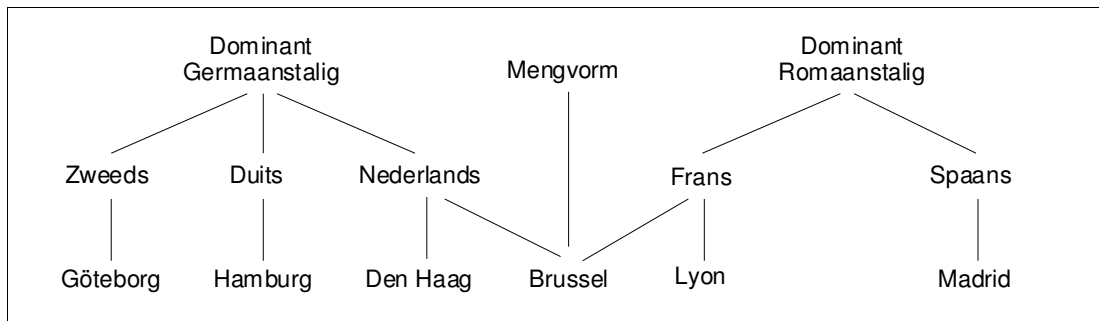
Bij de operationalisering van de eerste en tweede dimensie (respectievelijk taalvaardigheid en taalkeuze) is gestreefd naar een maximaal bereik. Bij vergelijkend onderzoek naar de taalvaardigheden verstaan, spreken, lezen en schrijven worden voor verstaanvaardigheid in de literatuur meestal de hoogste scores gerapporteerd. Uit de literatuur komt voorts als algemene trend naar voren dat de moeder meestal fungeert als *gate keeper* voor taalbehoud (Broeder & Extra 1998: 71). In het verlengde van deze analyses is op basis van genoemde vier dimensies een cumulatieve taalvitaliteitsindex (TVI) geconstrueerd voor de onderzochte talen. Deze TVI is gebaseerd op de gemiddelde waarden van de gepresenteerde scores voor elk van de vier taaldimensies. Het gaat bij deze TVI per definitie om een arbitraire index, waarbij *gekozen* dimensies met de *gekozen* operationalisering *gelijk* worden gewogen. In Tabel 4 wordt een overzicht gegeven van de uitkomsten van de analyses voor de top-23 van taalgroepen bij leerlingen van 4-13 jaar in het basisonderwijs in alle deelnemende gemeenten samen, met inbegrip van de uitkomsten voor het Fries en Maastrichts in respectievelijk Leeuwarden en Maastricht.

Tabel 4. Taalvitaliteit per taalgroep en per taaldimensie bij leerlingen van 4-13 jaar in het basisonderwijs inclusief Fries en Maastrichts (in %, TVI in cumulatieve %; Extra e.a. 2002: 150)

Taalgroep	Taal-vaardigheid	Taal-keuze	Taal-dominantie	Taal-preferentie	TVI
Maastrichts	95	83	74	74	81
Turks	97	86	55	48	71
Dari/Pashto	89	88	59	48	71
Somalisch	93	88	47	47	69
Farsi	92	81	50	50	68
Urdu/Pakistaans	93	76	44	49	66
Berbers	94	79	42	41	64
Chinees	90	78	44	39	63
Serv./Kroat./Bosn.	90	72	37	43	60
Arabisch	90	64	38	41	58
Grieks	92	57	34	40	56
Koerdisch	86	61	39	36	56
Vietnamees	85	73	34	32	56
Papiamentu	86	55	36	44	55
Portugees	86	54	25	39	51
Fries	90	43	30	38	50
Hind(ustan)i	89	43	24	34	47
Spaans	80	46	21	33	45
Italiaans	71	34	26	39	43
Moluks/Maleis	76	31	16	33	39
Engels	76	26	18	34	38
Javaans	72	31	20	25	37
Sranan Tongo	73	25	13	27	35
Duits	74	26	15	25	35
Frans	65	30	14	24	33

Tabel 4 laat allereerst een ongeëvenaarde vitaliteit van het Maastrichts zien in vergelijking met alle andere talen, inclusief het Fries waarvan de vitaliteit te midden van genoemde allochtone talen relatief gering is. Voor een uitvoerige bespreking van de status van het Fries in Friesland wordt verwezen naar De Jong & Riemersma (1994) en Ytsma (1995). Verder is de hoge vitaliteit van het Turks opmerkelijk, vergeleken met die van talen als het Dari/Pashto (Afghanistan), Somalisch of Farsi (Iran). Het Turks heeft in Nederland immers een veel langere migratiegeschiedenis dan de andere talen. Voor de leerlingen van 4–17 jaar zijn de volgende percentages voor geboorte in Nederland vastgesteld in genoemde vier taalgroepen: Turks 78%, Somalisch 36%, Farsi 20% en Dari/Pashto 5% (Extra e.a. 2002: 151). Ook de hogere vitaliteit van Berbers dan van Arabisch op nagenoeg alle taaldimensies vormt een opmerkelijke uitkomst. Lage gemiddelde waarden worden geconstateerd voor de talen waarmee het Nederlands in een koloniale taalcontactsituatie heeft verkeer: Hind(ustan)i, Moluks/Maleis, Javaans en Sranan Tongo. Papiamentu onttrekt zich in Tabel 1 enigszins aan dit patroon. Lage gemiddelde waarden tekenen zich ook af voor Engels, Duits en Frans, talen die in veel gevallen eerder op een schooltaalstatus dan op een thuistaalstatus kunnen bogen.

Er zijn nauwelijks empirische studies voorhanden die een crossnationaal en crosslinguïstisch perspectief bieden op de status en het gebruik van immigrantentalen in Europa. De meeste studies hebben zich gericht op een spectrum van immigrantentalen in één bepaalde natiestaat (o.a. *Linguistic Minorities Project* 1985; Alladina & Edwards 1991; Extra & De Ruiters 2001) of op één bepaalde taal in een spectrum van Europese landen (o.a. Obdeijn & De Ruiters 1998; Jørgensen 2003). Als internationale follow-up van het taalpeilingsonderzoek in Nederland bieden Extra & Yagmur (2004) een overzicht van de doelstellingen, onderzoeksmethode en uitkomsten van het *Multilingual Cities Project* (MCP) dat onder auspiciën van de *European Cultural Foundation* (gevestigd in Amsterdam) is uitgevoerd in zes grote multiculturele steden in verschillende EU-lidstaten. In de deelnemende steden hebben Germaanse en/of Romaanse talen een dominante status in de publieke sector. Figuur 3 biedt een overzicht van de selectie van talen en steden in het MCP. Voor de uitkomsten in Den Haag en Brussel wordt verwezen naar Extra e.a. (2001) en Verlot e.a. (2003).

Figuur 3. Selectie van talen en steden in het Multilingual Cities Project (MCP)

Door processen van migratie en minderheidsvorming wordt elk van de deelnemende steden in het MCP gekenmerkt door een sterke diversificatie van zijn inwoners in termen van multiculturaliteit en meertaligheid. Afgezien van Scandinavische landen en tot op zekere hoogte Groot-Brittannië bestaat er in Europa geen traditie in het verzamelen van thuistaalstatistieken over multiculturele (school)populaties (zie ook paragraaf 3). In België bestaan ten gevolge van de vigerende taalwetgeving zelfs wettelijke belemmeringen voor het verzamelen van dergelijke gegevens. In het MCP is gestreefd naar *eenduidige, meervoudige* en in crossnationaal opzicht *equivalente* vragen over (thuis)taalgebruik. In overeenstemming met privacywetgeving bevatten de opgebouwde databestanden uitsluitend gegevens op het niveau van gemeente, school(type), klas, leeftijd en sekse en kunnen geen gegevens worden herleid tot individuele leerlingen. Het project is uitgevoerd in nauwe samenwerking tussen lokale universiteiten en gemeentelijke onderwijsautoriteiten. Per stad varieert het aantal deelnemende leerlingen, van 10.300 (Brussel) tot 46.000 (Hamburg). Het totale crossnationale databestand is gebaseerd op gegevens van meer dan 160.000 leerlingen. Voor een bespreking van de doelstellingen, opzet en uitkomsten van het project wordt verwezen naar Extra & Yagmur (2004).

Met gebruikmaking en versterking van de beschikbare methodologische expertise zijn in het verlengde van het op de Europese Noord-Zuid as uitgevoerde MCP een drietal vervolgstudies uitgevoerd op de Europese Oost-West as, te weten in Litouwen (in Vilnius, Kaunas and Klaipeda), in Oostenrijk (Wenen) en in Ierland (Dublin). De constellatie van thuistalen in Litouwen levert een uniek historisch perspectief op dat sterk afwijkt van West-Europese bevindingen (Extra & Ramoniene 2010). Wenen is altijd een multicultureel trefpunt geweest van West-, Midden- en Oost-Europese landen; dit wordt ook zichtbaar in het spectrum van getraceerde thuistalen (Brizič e.a. 2010). En de uitkomsten voor Dublin logenstraffen het traditionele Ierse perspectief op tweetaligheid in termen van Engels en Iers: naast Engels en in plaats van Iers manifest zich een heel spectrum van nieuwe talen in deze stad (Carson & Extra 2010).

Genoemde studies hebben in de meeste van genoemde steden de grondslag gevormd voor een verhoging van het bewustzijn van meertaligheid en voor een herbezinning op lokaal taalbeleid.

5. Het politieke discours over meertaligheid in Europa

In paragraaf 2 is er al op gewezen dat er opmerkelijke verschillen bestaan in het politieke discours over multiculturaliteit en meertaligheid op nationaal en Europees niveau. Op nationaal niveau worden beide begrippen sterk verbonden met achterstand en gebrek aan integratie van nieuwkomers. Op Europees niveau wordt vooral door de Europese Commissie gewezen op het belang van de ontwikkeling van een transnationaal burgerschap en van een transnationale meervoudige identiteit. Inwoners van Europa zullen zich in toenemende mate niet langer identificeren met één enkele natiestaat, maar steeds meer blijken te geven van een meervoudige toerekening. Dit geldt in nog sterkere mate voor een groeiend aantal nieuwkomers in Europa.

Binnen Europa zijn door tal van actoren in deze context pleidooien gehouden voor differentiatie van een monolinguale *habitus* in het onderwijs (Gogolin 1994). Vaak lag en ligt daarbij het accent op het basisonderwijs, omdat met het leren van talen het gemakkelijkste op jonge leeftijd kan worden begonnen en er daardoor ook in een concept van levenslang leren het langste mee kan worden doorgegaan. Vandaar ook het motto van de Europese Dag van de Talen in Nederland in 2003: *Jong geleerd is oud gedaan* (Aarts e.a. 2004). De voornaamste actoren op Europees niveau zijn de Europese Unie (voortaan EU) en de Raad van Europa, respectievelijk gevestigd in Brussel en Straatsburg (Nikolov & Curtain 2000). De EU richt zich in taalbeleidsdocumenten meestal op *multilingualism of societies*, de Raad van Europa op *plurilingualism of people*.

Ofschoon talenpolitiek binnen de EU op basis van het 'subsidiariteitsprincipe' de primaire verantwoordelijkheid is van de individuele lidstaten, spelen zowel de EU als de Raad van Europa een belangrijke rol op het terrein van grensoverschrijdend taalbeleid. In tal van beleidsdocumenten van beide instellingen wordt benadrukt dat taalkundige verscheidenheid een sleutelement vormt van de multiculturele identiteit van Europa en dat ook in de toekomst zal blijven (Extra & Gorter 2008). Erkenning van die taalkundige verscheidenheid wordt als *voorwaarde* (en dus niet als belemmering) beschouwd voor een Europa waarin alle burgers gelijkwaardig (in plaats van hetzelfde) zijn en gelijke rechten genieten. Bevordering van meertaligheid wordt als een wezenlijk onderdeel gezien van het verbeteren van de communicatie tussen Europese burgers en van het streven om alle burgers volledig te laten profiteren van dat burgerschap. Drie belangrijke initiatieven van de Raad van Europa vormen het *Common European Framework of Reference for Languages*, het Europese Taalportfolio en het Europese Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. Het *Common Framework* biedt Europese standaarden voor verschillende dimensies en niveaus van taalvaardigheid, het Europese Taalportfolio beschrijft individuele taalrepertoires en streeft naar verhoging van het bewustzijn van meertaligheid, en het Europese Handvest is gericht op de bescherming en ondersteuning van regionale of minderheidstalen in Europa.

In zijn *EC Communication 2008, Multilingualism: an asset for Europe and a shared commitment*, wijst de Europese Commissie (2008: 15) op een reeks van overwegingen voor *mainstreaming multilingualism* in de Europese talenpolitiek en voor het bevorderen van meer mogelijkheden om meer talen te leren. De lidstaten van de EU worden uitgenodigd om een breder spectrum van talen effectiever aan te bieden vanaf het onderwijs aan zeer jonge kinderen tot en met het volwassenenonderwijs en om de ontwikkeling van taalvaardigheden te bevorderen buiten het formele onderwijssysteem. Bovendien is de Europese Commissie vastbesloten om relevante EU-programma's en EU-initiatieven te benutten om meertaligheid

'korter bij de burgers' te brengen. Het *Commission Staff Working Document* (2008) dat aan bovengenoemde *Communication* (2008) is toegevoegd, biedt een goed overzicht van bestaande EU-activiteiten ter bevordering van meertaligheid. De *EC Communication* (2008: 4) streeft naar een 'kwalitatieve verschuiving' door een meertaligheidspolitiek te presenteren die zich niet beperkt tot onderwijs, maar meertaligheid in een bredere context plaatst:

Today's European societies are facing rapid change due to globalisation, technological advances and ageing populations. The greater mobility of Europeans – currently 10 million Europeans work in other Member States – is an important sign of this change. Increasingly, people interact with their counterparts from other countries while growing numbers live and work outside their home country. This process is further reinforced by the recent enlargements of the EU. The EU now has 500 million citizens, 27 Member States, 3 alphabets and 23 EU official languages, some of them with a worldwide coverage. Some 60 other languages are also part of the EU heritage and are spoken in specific regions or by specific groups. In addition, immigrants have brought a wide range of languages with them: it is estimated that at least 175 nationalities are now present within the EU's borders.

In een adviesrapport voor de EU, uitgebracht door de *High Level Group on Multilingualism* (2007: 8-9), wordt gewezen op de risico's die Europa loopt in de competitie met Aziatische en Latijns-Amerikaanse markten door het gebrek aan investeringen in nieuwe talenkennis. De talenkennis van immigranten in Europa zou ook daarom veel meer geëxploiteerd moeten worden.

Tegen deze achtergrond moet de roep om drietaligheid van de Europese Commissie worden begrepen. Reeds in een zogenaamd *Witboek* opteerde de Europese Commissie (1995) voor drietaligheid als beleidsdoelstelling voor alle Europese burgers: naast de 'moedertaal' zou iedereen twee 'gemeenschapstalen' moeten leren. Met 'moedertaal' werd in feite verwezen naar de nationale taal van de desbetreffende lidstaat van de EU en werd de omstandigheid genegeerd dat moedertaal en nationale taal voor veel inwoners van Europa niet samenvallen (Extra & Gorter 2008: 44). Met 'gemeenschapstaal' werd verwezen naar de nationale talen van twee andere EU-lidstaten. In latere documenten van de Europese Commissie werd verwezen naar een vreemde taal met een internationaal hoog prestige, waarbij een keuze voor Engels uit de weg werd gegaan, en naar een zogenaamde *neighbouring language*, waarbij dit begrip altijd verwees naar de taal van het buurland en nooit naar die van de buurman. Ook de eerder genoemde *High Level Group on Multilingualism* (2007: 6) heeft dit thema onder de aandacht gebracht:

An increasingly large number of people living in the Union are multilingual or even multiliterate because they (i) speak an autochthon regional or minority language in addition to the (major) national language, (ii) speak a migrant language in addition to the language of the host country, or (iii) grew up in mixed-language families or other multilingual environments (the Erasmus phenomenon). For a considerable number of people in Europe, the notion of "mother tongue" has lost its meaning; it would probably be more appropriate to speak of people's first language or even first languages, as the case may be.

De gedachte om te komen tot een positieve waardering van *alle* talen in Europa wordt ook uitgedragen door het *European Centre for Modern Languages* in Graz (McPake e.a. 2007) en door de Europese Commissie (2008: 6) in eerder genoemde *Communication*:

In the current context of increased mobility and migration, mastering the national language(s) is fundamental to integrating successfully and playing an active role in society. Non-native speakers should therefore include the host-country language in their "one-plus-two" combination. There are also untapped linguistic resources in our society: different mother tongues and other languages spoken at home and in local and neighbouring environments should be valued more highly. For instance, children with different mother tongues – whether from the EU or a third country – present schools with the challenge of teaching the language of instruction as a second language, but they can also motivate their classmates to learn different languages and open up to other cultures.

Tegen de achtergrond van de drietaligheidspleidooien van de Europese Commissie, de groeiende status van het Engels als *lingua franca* van Europa, de positieve waardering van *alle* talen in Europa en de introductie van het begrip *adoptive language of personal choice* door de Europese Commissie en door

anderen kan de drietaligheidsformule voor de lidstaten van de Europese Unie als volgt worden gedefinieerd:

- de nationale talen als eerste of tweede taal;
- Engels als internationale prestige-taal;
- een keuzetaal op basis van eigen behoefte.

De volgorde waarin elk van deze talen wordt verworven, is afhankelijk van persoonlijke en maatschappelijke omstandigheden.

Een van de door de Europese Commissie regelmatig gepubliceerde Europese Barometers, *Special Barometer 243* (2006), geeft een beeld van de publieke opinie in EU-landen over meertaligheid. De respondenten (in totaal 29.000 in 27 EU-landen plus Kroatië en Turkije) kregen een vijftal opvattingen voorgelegd die al dan niet tot de kernprincipes van de Europese Commissie behoren in haar meertaligheidspolitiek voor Europa. Tabel 5 biedt een overzicht van de opvattingen en van de beoordelingen door respondenten.

Tabel 5. Opvattingen over meertaligheid en beoordelingen door respondenten in Europa (Special Eurobarometer 243: 53, European Commission 2006)

Statements	Tend to agree	Tend to disagree	Do not know
Everyone in the EU should be able to speak one additional language	84%	12%	4%
All languages spoken within the EU should be treated equally	72%	21%	7%
Everyone in the EU should be able to speak a common language	70%	25%	5%
The European institutions should adopt one single language to communicate with European citizens	55%	40%	5%
Everyone in the EU should be able to speak two additional languages	50%	44%	6%

Het oordeel over de eerste opvatting kan als bemoedigend voor meertaligheidspolitiek in Europa worden beschouwd, vergeleken bijvoorbeeld met opvattingen in de Verenigde Staten. De laatstgenoemde opvatting is in overeenstemming met de EU-politiek van drietaligheid voor alle Europeanen. De beoordeling van deze opvatting door Europese burgers laat zien dat er vooralsnog in Europa geen sprake is van een brede acceptatie van dit principe.

Cullen e.a. (2008) bieden een gedetailleerde beschrijving en analyse van EU-politiek inzake meertaligheid. Hun bevinding luidt eveneens dat er nog veel terughoudendheid of zelfs weerstand bestaat in Europa ten aanzien van *additional language learning*, behalve waar het gaat om het leren van Engels. Slechts één op de vijf Europeanen kan worden beschouwd als actieve verwerver van additionele talen en taalvaardigheden die zowel vanuit geografisch als cultureel perspectief ongelijk verdeeld zijn over Europa. De meeste activiteiten gericht op de bevordering van meertaligheid vinden plaats in de formele context van onderwijs, meer in het bijzonder secundair onderwijs. Cullen e.a. (2008: iii-iv) komen tot de volgende hoofdconclusies voor de politieke context van de bevordering van meertaligheid in Europa:

- Meertaligheid en taaldiversiteit zijn soms op conflicterende politieke agenda's gebaseerd. Meertaligheidsbeleid wordt vooral beïnvloed door 'harde' prioriteiten, zoals economische concurrentiekracht en arbeidsmarktmobiliteit, en taaldiversiteitsbeleid door 'zachte' prioriteiten, zoals inclusie en mensenrechten. In genoemde omschrijvingen heeft meertaligheidsbeleid een hogere prioriteit gehad dan taaldiversiteitsbeleid waar het gaat om concrete acties.
- Vooral het Europese Parlement heeft richting Europese Commissie consistente en persistente inspanningen gepleegd ter bescherming van minderheidstalen en ter ondersteuning van taaldiversiteitsbeleid. Geen van deze initiatieven hebben echter een bindend karakter voor de lidstaten van de EU.

Op basis van co-financiering door de Europese Commissie en de *British Council* wordt van 2010-2012 een grootschalig internationaal vergelijkend onderzoek uitgevoerd naar meertaligheidsbeleid en –praktijk in 20 Europese landen. Het project wordt gecoördineerd door de BC in Brussel en Berlijn. Gestreefd wordt naar

de ontwikkeling van een Europese Index waarin het gehele spectrum van nationale talen, vreemde talen, regionale talen of minderheidstalen en immigrantentalen is betrokken. Tabel 6 geeft een Engelstalig overzicht van de deelnemende landen, uitgesplitst in twee hoofdcategorieën op basis van hun nationale taalprofielen. Per land wordt bovendien een overzicht gegeven van de officieel erkende regionale of minderheidstalen onder Deel III van het Europese Handvest voor Regionale of Minderheidstalen.

Tabel 6. Overzicht van deelnemende landen in het BC/EC-project met vermelding van hun (co-)officiële nationale talen en officieel erkende regionale of minderheidstalen onder Deel III van het Europese Handvest voor Regionale of Minderheidstalen

Nr	Participating countries	National language	Officially recognised regional or minority languages, under Part III of the ECRML
1	Austria	German	Burgenland-Croatian, Czech, Hungarian, Romani, Slovak, Slovene
2	Bulgaria	Bulgarian	-
3	Denmark	Danish	German
4	Estonia	Estonian	-
5	France	French	-
6	Germany	German	Danish, Low German, North/Sater Frisian, Romani, Upper/Lower Sorbian
7	Greece	Greek	-
8	Hungary	Hungarian	Croatian, German, Romanian, Serbian, Slovak, Slovene
9	Italy	Italian	-
10	Lithuania	Lithuanian	-
11	Netherlands	Dutch	Frisian
12	Poland	Polish	Armenian, Belarusian, Czech, German, Hebrew, Karaim, Kashub, Lemko, Lithuanian, Romani, Russian, Slovak, Tatar, Ukrainian, Yiddish
13	Portugal	Portuguese	-
14	Romania	Romanian	Bulgarian, Croatian, Czech, German, Hungarian, Polish, Romani, Russian, Serbian, Slovak, Turkish, Ukrainian
15	Spain	Spanish	Basque, Catalan, Galician, Valencian
16	Ukraine	Ukrainian	Belarusian, Bulgarian, Crimean Tatar, Gagauz, German, Greek, Hungarian, Moldavian, Polish, Romanian, Russian, Slovak, Yiddish
17	United Kingdom	English	Irish, Scottish/Gaelic, Welsh
Nr	Participating countries	National languages	
18	Belgium	Dutch, French, German	-
19	Bosnia & Herzegovina	Bosnian, Croatian, Serbian	Albanian, Czech, German, Hungarian, Italian, Macedonian, Montenegrin, Polish, Romani, Romanian, Rysin, Slovak, Slovene, Turkish, Ukrainian, Yiddish/Ladino
20	Switzerland	French, German, Italian, Romansch	Romansch and Italian in the cantons of Graubünden and Ticino, respectively

Tabel 6 laat zien dat 8 van de 20 landen het Europese handvest (nog) niet hebben geratificeerd. Bovendien wordt duidelijk dat vooral Midden- en Oosteuropese landen een relatief groot aantal regionale of minderheidstalen officieel hebben erkend onder Deel III van het Handvest.

Tabel 7 geeft een overzicht van de zes taaldomeinen die in het BC/EC-project worden bestreken.

Tabel 7. Taaldomeinen in het BC/EC-project *Language Rich Europe* (2010-2012)

<ul style="list-style-type: none">
• Officiële documenten en databestanden over taaldiversiteit
<ul style="list-style-type: none">
• Talen in voorschools en primair onderwijs
• Talen in secundair onderwijs
<ul style="list-style-type: none">
• Talen in volwassenenonderwijs (basiseducatie) versus universitair onderwijs
<ul style="list-style-type: none">
• Talen in de media (audiovisuele media en geschreven pers/boeken)
• Talen in publieke diensten (op stedelijk niveau)
• Talen in commerciële instellingen (met name in dienstverlenende sectoren)

Het eerste domein fungeert als randvoorwaardelijk meta-domein. De domeinen 2-4 richten zich op bovengenoemd spectrum van talen in het onderwijs, de domeinen 5-7 op dit spectrum *buiten* het onderwijs. De Universiteit van Tilburg heeft in Babylon, Centrum voor Studies van de Multiculturele Samenleving, de verantwoordelijkheid over de ontwikkeling van een uitvoerige internationaal vergelijkende vragenlijst voor dit project, alsmede over de dataverwerking, data-analyse en rapportage (Extra & Yagmur 2011). De crossnationale eindpublicatie over het project komt beschikbaar in de 17 nationale talen van de 20 deelnemende landen, in 4 regionale talen en in het Arabisch en Turks als belangrijke crossnationale immigrantentalen in Europa.

6. Het politieke discours over meertaligheid en multiculturaliteit in Nederland

Nederland ontwikkelt zich steeds meer tot een multiculturele samenleving. Meertaligheid vormt daarvan een intrinsieke eigenschap, geen 'tijdelijk probleem'. Er zijn geen voorbeelden van multiculturele samenlevingen die eentalig zijn. Meertaligheid van minderheidsgroepen wordt in Nederland echter onveranderlijk opgevat als bron van achterstand en problemen en wordt slechts zelden erkend als bron van kennis en verrijking.

In Nederland is het Europees Platform voor het Nederlands Onderwijs, gevestigd in Haarlem, actief betrokken bij de internationalisering van het onderwijs en vanuit deze invalshoek ook bij het publieke en politieke debat over meertalig onderwijs. Fokkens & Van Walstijn (2003) doen niet alleen verslag van de discussie over dit thema, maar presenteren ook de uitkomsten van een enquête onder *opinion leaders* hierover. In Nederland bestaan er *top-down* en *bottom-up* opmerkelijke verschillen in opvattingen over het belang van onderwijs in de eigen taal en cultuur (OETC) voor allochtone basisscholieren naast het leren en onderwijzen van Nederlands als tweede taal. *Top-down* wijzen nationale en lokale onderwijsautoriteiten vooral op het belang van het laatste (Turkenburg 2002). Deze prioriteitstelling heeft er in het regeringsbeleid toe geleid dat OETC op de basisschool in strijd is verklaard met het integratiebeleid en om die reden vanaf 2004 is afgeschaft (Extra & Yagmur 2006). *Bottom-up* vragen allochtone ouders en minderhedenorganisaties echter om een plaats voor dit onderwijs naast onderwijs (in het) Nederlands dat ook door hen van groot belang wordt geacht. Uit onderzoek in de gemeente Den Haag onder meer dan 6000 allochtone ouders van basisscholieren in 15 verschillende taalgroepen is gebleken dat zeer veel ouders OETC voor hun kinderen van belang vinden en er bovendien de voorkeur aan geven dat dit onderwijs wordt aangeboden op school en in schooltijd (Extra e.a. 2001).

In het Nederlandse basis- en voortgezet onderwijs is sprake van een sterke opmars van het Engels en een even sterke afmars van andere talen. De toenemende belangstelling voor het Engels wordt goed zichtbaar in het *Anglia Netwerk Nederland*, een actieve en snelgroeende non-profit organisatie van inmiddels bijna 400 Nederlandse scholen die samenwerken in het *Anglia Network Europe* om onderwijs Engels internationaal te stimuleren. De opmars van het Engels blijkt ook uit de groeiende belangstelling voor experimenten met tweetalig basisonderwijs Nederlands-Engels voor steeds jongere kinderen. In paragraaf 5 en hierboven is verwezen naar *top-down* pleidooien op Europees niveau voor drietalig basisonderwijs en naar *bottom-up* pleidooien van allochtone ouders en minderhedenorganisaties om allochtone talen een plaats te geven in het basisonderwijs. Gelet op de ontwikkeling van Nederland in de richting van een multiculturele en multilinguale samenleving, heeft de Onderwijsraad (2001) gepleit voor de ontwikkeling van een aanbod van andere talen dan Nederlands (en Engels in de bovenbouw) voor *alle* in plaats van uitsluitend voor allochtone leerlingen. Ofschoon de beleidsmatige uitwerking van een dergelijke positiebepaling in Nederland momenteel verder weg lijkt dan ooit, kan met deze benadering

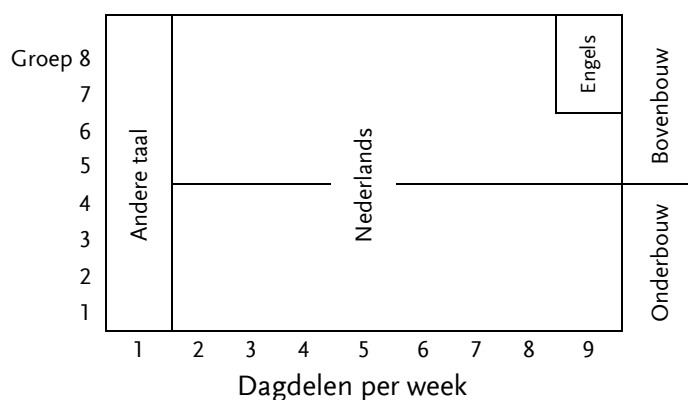
een verzoening tot stand worden gebracht tussen *top-down* en *bottom-up* pleidooien voor meertalig basisonderwijs.

Voor de realisering van meertalig basisonderwijs wijst de Onderwijsraad (2001) op de mogelijkheid van gemeentelijke talenscholen, met name voor leerlingen van kleinere taalgroepen per school. Met deze benadering is buiten Europa uitvoerig ervaring opgedaan in de *Victorian School of Languages* in Melbourne (Extra e.a. 2002: 255–258). Victoria behoort tot de meest multiculturele staten van Australië en scholen in de hoofdstad Melbourne vormen daarvan een afspiegeling. Het multiculturele onderwijsbeleid van Victoria is niet uitsluitend gericht op etnisch-culturele minderheidsgroepen, maar streeft op de volgende drie terreinen doelstellingen na voor alle leerlingen (Department of Education 2009):

- kennis en bewustzijn van het multiculturele karakter van de samenleving en kennis en vaardigheden met het oog op interculturele communicatie;
- vaardigheid in het Engels als eerste of tweede taal (*English as a Second Language* = ESL);
- vaardigheid in één of meer andere talen dan Engels (*Languages Other Than English* = LOTE).

Deze benadering is in een aantal opzichten baanbrekend. Met deze benadering wordt allereerst de gangbare asymmetrie of directionaliteit in tweetalige ontwikkeling doorbroken en wordt tweetaligheid een doelstelling voor alle leerlingen. Inzake LOTE wordt niet langer onderscheid gemaakt tussen de status van talen als *home language*, *heritage language* of *foreign language*. Voorts worden beredeneerd prioriteitstalen aangewezen die door leerlingen als vak kunnen worden gekozen en waarvoor op federaal niveau financiële middelen worden geoormd ten behoeve van leermiddelenontwikkeling en (na)scholing van docenten. Engels (als eerste of tweede taal) wordt op elke school aangeboden. Tweetaligheid vormt in multicultureel Victoria echter een opgave voor alle leerlingen. De meeste leerlingen leren naast het verplichte Engels minstens één LOTE. Andere talen dan Engels worden vraagafhankelijk op *government mainstream schools*, op de *Victorian School of Languages* (VSL) of op *after-hours ethnic schools* aangeboden. De VSL is een centrale talenschool in Melbourne die vandaaruit een uitgebreid aanbod van talen verzorgt op het niveau van zowel basis- als voortgezet onderwijs. Voor dit talenonderwijs komen bovendien steeds meer multimediale technologieën en faciliteiten voor afstandsonderwijs beschikbaar.

Met de pleidooien van de Europese Commissie voor drietalig basisonderwijs, met eerder genoemd advies van de Onderwijsraad (2001) over gemeentelijke talenscholen in Nederland en met de jarenlange ervaringen van de *Victorian School of Languages* in Australië als drie bronnen van inspiratie wordt in Figuur 4 een model gepresenteerd voor drietalig basisonderwijs in de Nederlandse context.

Figuur 4 Model voor drietalig basisonderwijs in Nederland

In dit model blijft het hoofdaccent liggen op Nederlands als voertaal en vaktaal, waarbij voor alle leerlingen dezelfde eindtermen gelden die zij, waar nodig, langs verschillende leerroutes bereiken. Engels wordt gedurende twee leerjaren aangeboden in de bovenbouw voor groep 7 en 8. Voorts wordt een taal naar keuze aangeboden voor alle leerlingen in de onder- en bovenbouw gedurende twee halve dagdelen per week. In twee opzichten is hierbij sprake van maatwerk:

- deze taal wordt gekozen uit een per gemeente bepaalde variabele lijst van prioriteitstalen;
- deze taal wordt, afhankelijk van de vraag, aangeboden op de eigen school of op een lokale talenschool.

Alle talenonderwijs vindt plaats onder toezicht van de Onderwijsinspectie en schoolrapporten bevatten informatie over de vorderingen van leerlingen in elk van deze talen. Met het oog op genoemde prioriteitstalen wordt een nationaal werkprogramma opgesteld voor de ontwikkeling van eindtermen, leerplannen, leermiddelen en toetsen, en voor de (bij/na)scholing van docenten.

De huidige roep om *Dutch only* en daarnaast uitsluitend Engels in het Nederlandse basisonderwijs zet de internationale reputatie van Nederland op het gebied van het leren en onderwijzen van talen en het kosmopolitische zelfbeeld sterk onder druk. Met het voorgestelde model voor drietalig basisonderwijs zouden tenminste de volgende winstpunten worden geboekt:

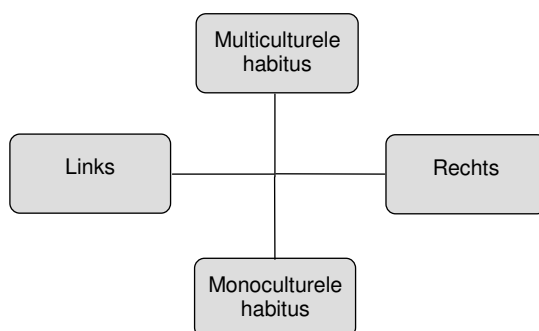
- het model sluit aan bij de groeiende realiteit van een multiculturele samenleving, waarvan meertaligheid een intrinsieke eigenschap vormt in plaats van een 'tijdelijk probleem';
- het model verlegt de eenzijdige opgave van meertaligheid voor leerlingen bij wie thuis een andere taal dan Nederlands wordt gesproken naar een opgave voor *alle* leerlingen, ongeacht hun thuistaal;
- het model doet recht aan pleidooien voor internationalisering van het onderwijs;
- het model behandelt andere talen dan Nederlands en Engels in curriculair opzicht gelijk;
- het model verzoent bestuurlijke pleidooien voor een vierdaagse schoolweek met ouderlijke pleidooien voor een vijfdaagse;
- het model brengt Nederland terug in een voorhoede positie in Europa, in plaats van in de achterhoede.

De Swaan (2001, 2003) heeft de taalsituatie in de EU beschreven als een talenhuis met vier etages. Op elke etage geldt een ander taalregime. Voor de openbare en formele functies van de EU-instellingen worden alle nationale talen van de lidstaten gebruikt. Voor de interne communicatie binnen deze instellingen zijn Frans en Engels de werktalen. Het Engels is de voertaal op een andere etage: die van de transnationale communicatie. En de landstalen worden gebruikt in het binnenlands verkeer. Voor de burgers van Europa volstaat De Swaan in zijn metafoer echter met de landstalen en met Engels, door hem respectievelijk gesitueerd op de begane grond en de eerste verdieping. Deze metafoer is echter een versimpeling van de werkelijkheid. In het hierboven gepresenteerde model van drietalig basisonderwijs is sprake van een talenhuis met drie verdiepingen voor kinderen die opgroeien in een multiculturele en internationaal georiënteerde samenleving. Op welke verdieping genoemde talen zich vanuit het ontwikkelingsperspectief van kinderen bevinden, zal van kind tot kind verschillen.

Het wachten is op een beleidsmatige cultuuromslag in het denken over meertaligheid en meertalige ontwikkeling in Nederland. Een dergelijke cultuuromslag zal zich gelijktijdig voltrekken met de omslag van immigranten in Nederland als doelgroepen van overheidsbeleid ('zorgcategorieën') tot een zelfbewust nieuw electoraat. Waar negatief spreken over immigranten bij verkiezingen in Nederland anno 2011 meer stemmen oplevert dan kost, zal in de toekomst het omgekeerde gelden. De omslag van doelgroepen naar electoraat kan goed geïllustreerd worden aan de hand van de publicatie *Turkse afkomst, Nederlandse toekomst* van Stichting De Nieuwe Generatie (2010). Deze publicatie is gebaseerd op interviews met veertig hoogopgeleide en succesvolle Nederlanders van Turkse afkomst van de tweede generatie. In deze portretgalerij wordt een authentiek en fascinerend beeld geschetst van de talenten en ambities van Turkse Nederlanders als rolmodellen. Velen zijn trots op hun Turks-Nederlandse tweetaligheid en op hun transnationale, biculturele identiteit. In etnisch-cultureel opzicht geldt voor velen van de tweede generatie dat hun tijdelijkheid is verdwenen en dat hun eigenheid is gebleven. Deze zelfbewuste nieuwe generatie zal aan de Nederlandse identiteit een eigen en vernieuwende bijdrage leveren met een kosmopolitisch karakter, een kenmerk van de Nederlandse samenleving waarop Nederland in het verleden altijd trots is geweest en dat in het buitenland altijd veel bewondering en ontzag heeft ge oogst (Extra 2010b).

Tot in de tweede helft van de twintigste eeuw werd het partijpolitieke spectrum in Nederland bepaald door de verzuiling. Deze verzuiling bezorgde de politieke elite in Nederland electorale stabiliteit en voorspelbaarheid. Tillie (2008: 95-112) laat zien hoe na de ontzuiling een nieuwe electorale stabiliteit ontstond in termen van een links/rechts evenwicht met een nagenoeg vaste volgorde van politieke partijen op deze as. Dit evenwicht is verstoord geraakt door een nieuwe dimensie waarin opvattingen van kiezers worden gerepresenteerd over globalisering en multiculturalisme. Het partijpolitieke spectrum in Nederland kan niet langer eendimensionaal worden gedefinieerd op de klassieke sociaaleconomisch bepaalde links/rechts-as, maar ontwikkelt zich binnen een tweedimensionale ruimte waarin de acceptatie vs. afwijzing van een multiculturele samenleving een eigen as vormt. De ideologische positie op deze

tweede verticale as kan niet worden voorspeld vanuit de ideologische positie op de eerste horizontale as. In deze stelling is sprake van een matrix die als volgt kan worden weergegeven:

Beide assen hebben betrekking op het thema *equality*: de horizontale as in de betekenis van *gelijkheid*, de verticale as in de betekenis van empathie en *gelijkwaardigheid* binnen de grenzen van de Grondwet. Op de horizontale as gaat het om klassieke sociaaleconomische thema's met ter linkerkant nadruk op de collectieve spreiding van kennis, macht en inkomen en ter rechterzijde nadruk op de individuele verwerving daarvan. Anders gezegd: ter linkerkant wordt de inrichting van de samenleving allereerst als verdelingsvraagstuk gezien, ter rechterzijde allereerst als verwervingsvraagstuk. Op de verticale as gaat het om nieuwe thema's ten gevolge van onomkeerbare processen van globalisering en migratie. Daarbij wordt een multiculturele *habitus* of *mindset* gekenmerkt door acceptatie van een multiculturele samenleving en van een transnationale identiteit, doorbreking van een wij/zij-denken in termen van *autochtoon* vs. *allochtoon* en nadruk op diversiteitsbeleid voor alle inwoners van Nederland. Een monoculturele *habitus* of *mindset* wordt daarentegen gekenmerkt door afwijzing van een multiculturele samenleving en van een transnationale identiteit, handhaving van genoemd wij/zij-denken en nadruk op minderhedenbeleid/achterstandenbeleid/integratiebeleid voor nieuwkomers in Nederland. De afwijzing van een multiculturele habitus kan goed geïllustreerd worden aan de hand van de recente kabinetsvisie op integratie, zoals verwoord door Donner (2011b).

Het partijpolitieke spectrum in Nederland kan binnen deze tweedimensionale ruimte beter worden begrepen: links boven is het erg stil en rechts beneden erg druk. Tillie (2008: 95) wijst erop dat het doemdenken over de multiculturele samenleving bij de traditionele politieke elite in Nederland wordt ingegeven door angst voor het eigen electoraat. Duyvendak e.a. (2008: 81-105) houden een soortgelijk betoog. Deze angstige (Tillie) en onzekere (Duyvendak) politieke elite vervult ten opzichte van het electoraat geen leidende maar volgende rol in het heftige debat over de multiculturele samenleving, een thema waarover veel meer wordt gevonden dan geweten. Lucassen & Lucassen (2011) gaan goed gedocumenteerd in debat met de 'integratiepessimisten' in Nederland en maken een nuchtere balans op van feiten tegenover meningen inzake 500 jaar immigratie in Nederland. Verhagen (2010) poneert op meer polemische toon eveneens 'nuchtere feiten' over integratie in Nederland. De volgende in plaats van leidende rol van de politieke elite veroorzaakt een neerwaartse spiraal in de kwaliteit van het politieke en publieke debat met als adagium "je moet zeggen wat je denkt" in plaats van "je moet denken voordat je spreekt". Zowel Tillie als Duyvendak e.a. houden een pleidooi voor de opkomst van een vernieuwende professionele politieke elite die met visie en overtuiging kiest voor een open, tolerante, internationaal gerichte en pro-Europese samenleving met een pluriforme bevolking en een levendige democratie. De blik moet in deze opvatting naar buiten en naar voren worden gericht. Een soortgelijk pleidooi wordt ook gehouden in het rapport *Identificatie met Nederland* van de WRR (2007).

De krachtproef waarmee de Nederlandse politiek anno 2011 worstelt, speelt zich niet zozeer af op eerdergenoemde horizontale links/rechts-as, maar op de verticale as van een multi/monoculturele habitus. Daniel Cohn-Bendit & Thomas Schmid (1992) hebben aan dit thema een prachtig en in veel talen verschenen boek gewijd onder de titel *Heimat Babylon, das Wagnis der multikulturellen Demokratie*. Vooral de ondertitel van hun boek is in twee opzichten veelzeggend: de multiculturele democratie wordt opgevat als een waagstuk dat echter geen alternatief kent, en multiculturaliteit en democratie worden niet als tegenstelling opgevat maar als verzoeningsvraagstuk. Daarmee wordt de uitdaging zichtbaar voor een politieke strategie waarin de beleidsmatige erkenning van culturele diversiteit geen bedreiging vormt voor sociale cohesie in Nederland, maar een noodzakelijke randvoorwaarde voor het bereiken en handhaven daarvan.

7. Het Nederlandse onvermogen in de omgang met taaldiversiteit

In deze slotparagraaf wordt ingegaan op de vraag *waarom* de thuistalen van allochtone groepen in de Nederlandse samenleving onveranderlijk worden opgevat in termen van taalproblemen en taalachterstand en zelden of nooit in termen van kansen en culturele verrijking. Allereerst kan worden vastgesteld dat deze vraag weinig wordt gesteld, laat staan van potentieel verklarende antwoorden wordt voorzien. Een mogelijk antwoord op de vraag kan worden gezocht in multiculturele contexten waarin Nederlanders zelf als immigranten verkeren. Zonder neiging tot generaliseren zal de aandacht zich hier richten op de positie van Nederlanders en van het Nederlands in dominant Engelstalige immigratielanden, in het bijzonder op die van Nederlanders en het Nederlands in het eerder genoemde Melbourne/Australië.

Over processen en factoren van taalbehoud (van minderheidstalen) vs. taalverschuiving (richting meerderheidstaal) in uiteenlopende migratiecontexten bestaat een zeer uitvoerige literatuur (Clyne 2003: 20–69). Uit deze literatuur komen zowel groepsgerelateerde als individugebonden verklaringen naar voren. Groepsgerelateerde verklaringen hebben met name betrekking op de omvang en spreiding van de desbetreffende minderheidstaal, op de overheidspolitiek ten opzichte van de minderheidstaal, op de sociaal-culturele status van de minderheidstaal in de opvatting van meerderheids- en minderheidsgroep, en op de afstand tussen meerderheids- en minderheidstaal. Individugebonden verklaringen hebben betrekking op factoren als geboorteland, leeftijd, verblijfsduur, sekse, opleiding, huwelijkspatroom, migratiemotieven en taalvariatie binnen de meerderheids- en minderheidstaal. Een belangrijk gegeven is dat de eigen gemeenschapstaal (*community language*) voor sommige minderheidsgroepen in sterkere mate een kernwaarde (*core value*) vormt van de groepsidentiteit dan voor andere minderheidsgroepen (Smolicz 1980, 1992). In het eerste geval is de kans op taalbehoud groter dan in het tweede geval. Groepen die hun culturele identiteit in sterke mate ontleen aan de eigen taal zullen overdracht van die taal aan hun kinderen belangrijker vinden dan groepen voor wie dit niet het geval is. Taaltransmissie aan kinderen doet zich voor in het private en publieke domein. Prototypisch voor elk van deze twee domeinen zijn respectievelijk het gezin en de school. In het eerste geval gaat het om taaltransmissie van ouders aan kinderen, in het tweede geval om taaltransmissie van leerkrachten aan leerlingen. Over beide onderwerpen zijn in Australië uitvoerige longitudinale databestanden voorhanden.

Tabel 8 is ontleend aan het *Australian Bureau of Statistics* (ABS 1999) en geeft een overzicht van processen van thuistaalverschuiving richting Engels van immigranten van de eerste generatie (niet geboren in Australië) en van de tweede generatie (geboren in Australië), op basis van de uitkomsten van bevolkingsonderzoek (census) in 1996.

Tabel 8. Thuistaalverschuiving naar het Engels bij Australische immigranten van de eerste en tweede generatie in 1996 (in %) (ABS 1999)

Geboorteland	Thuistaal	Eerste generatie	Tweede generatie
Nederland	Nederlands	62.9	95.9
Duitsland	Duits	48.9	91.1
Malta	Maltees	37.0	82.8
Filippijnen	Tagalog/Filipino	25.0	84.2
Spanje	Spaans	22.7	63.6
Polen	Pools	20.1	77.6
Italië	Italiaans	14.8	57.4
Kroatië	Kroatisch	13.9	41.7
Zuid- en Centraal-Amerika	Spaans	13.1	36.6
Hong Kong	Chinese talen	8.8	52.7
Griekenland	Grieks	6.4	27.9
Turkije	Turks	5.9	16.4
Libanon	Arabisch	5.6	21.7
China	Chinese talen	4.8	48.6
Taiwan	Chinese talen	3.4	29.3
Macedonië	Macedonisch	3.1	14.7
Vietnam	Vietnamees	2.7	10.6

Tabel 8 laat een hiërarchische volgorde van groepen zien in het tempo van thuistaalverschuiving richting Engels. Nederlanders geven hun eigen taal binnen de eerste generatie het snelste op en in de tweede

generatie spreekt bijna niemand meer Nederlands thuis (ABS 1999). Onderaan de lijst staan Chinezen, Taiwanese, Macedoniërs en Vietnamezen met een spiegelbeeldig patroon. De intergenerationale toppositie van Nederlanders in het tempo van taalverschuiving richting Engels vertoont een stabiel patroon. Dit patroon is niet alleen bevestigd in longitudinale databestanden in Australië, maar ook in crossnationale databestanden in andere dominant Engelstalige immigratielanden zoals Canada en de Verenigde Staten.

Van thuistaalstatistieken naar schooltaalstatistieken in Australië. Door het Ministerie van Onderwijs (Department of Education) in Melbourne/Victoria wordt jaarlijks een zeer uitvoerig en gedetailleerd overzicht gepubliceerd van alle LOTE-voorzieningen in het gehele basis- en voortgezet onderwijs in Victoria. Het jaaroverzicht over 2009 (Department of Education 2011: 14–15) biedt de in Tabel 9 opgenomen kengetallen over de deelname aan LOTE-lessen, al dan niet via de *Victorian School of Languages* (zie paragraaf 6).

Tabel 9. Deelname aan LOTE-lessen (totalen >50) in Melbourne/Victoria (% als percentage van totale LOTE-deelname) (Department of Education 2011: 14-15)

Languages	Primary total	Secondary total	Total enrolment	%
Italian	59,116	19,323	78,439	24.4
Japanese	41,853	19,767	61,620	19.2
Indonesian	43,194	18,175	61,369	19.1
French	17,878	20,281	38,159	11.9
German	15,611	14,221	29,832	9.3
Chinese (Mandarin)	13,563	6,167	19,730	6.1
Auslan (Sign languages)	9,282	582	9,864	3.1
Greek	3,681	1,131	4,812	1.5
Spanish	2,025	1,688	3,713	1.2
Vietnamese	1,940	1,445	3,385	1.1
Turkish	1,688	656	2,344	0.7
Arabic	1,282	690	1,972	0.6
Macedonian	363	478	841	0.3
Karen	715	77	792	0.2
Korean	450	206	656	0.2
Sinhala	272	161	433	0.1
Latin	0	415	415	0.1
Croatian	192	196	388	0.1
Dari	207	127	334	0.1
Punjabi	201	133	334	0.1
Aboriginal languages	193	77	270	0.1
Maori	251	0	251	0.1
Hindi	137	109	246	0.1
Khmer	98	136	234	0.1
Bosnian	91	113	204	0.1
Polish	41	162	203	0.1
Persian	40	112	152	<0.1
Serbian	40	74	114	<0.1
Dinka	59	45	104	<0.1
Russian	35	47	82	<0.1
Classical Greek	0	78	78	<0.1
Portuguese	36	39	75	<0.1
Afrikaans	73	0	73	<0.1
Hebrew	32	40	72	<0.1
Dutch	31	25	56	<0.1

In 2009 werd een LOTE-aanbod gerealiseerd in 51 talen. De zes meest gekozen talen waren respectievelijk Italiaans, Japans, Indonesisch, Frans, Duits en Mandarijn-Chinees. Op 71% van de basisscholen vond een LOTE-aanbod plaats en op 88% van de scholen voor voortgezet onderwijs. Opmerkelijk is de relatief zeer geringe belangstelling voor het leren van Nederlands in de relatief omvangrijke Nederlandse gemeenschap in Melbourne/Victoria. Vergeleken met de Nederlandse gemeenschap is bijvoorbeeld de Turkse gemeenschap betrekkelijk gering van omvang. Toch volgden 2,344 leerlingen in 2009 Turkse

lessen en slechts 56 leerlingen Nederlandse lessen. Qua etnische achtergrond ging het in het eerste geval vooral om Turks-Australische leerlingen, in het tweede geval om Nederlands-Australische leerlingen. De belangstelling voor het leren van Nederlands in Melbourne/Victoria is inmiddels zo gering dat het Nederlands is gaan behoren tot de zogenaamde *endangered languages*: als de totale vraag naar taalaanbod drie jaar lang in totaal minder dan 15 leerlingen omvat, wordt de subsidiëring van overheidswege namelijk beëindigd.

Uit de gepresenteerde gegevens in de Tabellen 8 en 9 wordt duidelijk dat aan transmissie van het Nederlands door ouders thuis en op school weinig belang wordt gehecht en dat de eigen taal door de meeste Nederlandse Australiërs niet wordt beschouwd als kernwaarde van culturele identiteit. Door Anglo-Australiërs worden Nederlandse Australiërs om deze reden vaak geprezen als *perfect role models* voor integratie, door andere Australiërs vaak misprijzend aangeduid als *the invisible Dutch*. Een van de weinige studies die naar een antwoord zoekt op de vraag waar deze neiging tot onzichtbaarheid vandaan komt is de dissertatie van Seebus (2008). Blijkens haar onderzoek behoren gezelligheid en aanpassing (assimilatie) tot de kernwaarden van de Nederlands-Australische identiteit. Gezelligheid wordt binnenshuis in materieel en immaterieel opzicht gekoesterd en buitenshuis sterk gemist (“*You make friends here over the fence*”). Aanpassing aan de omgeving wordt als belangrijke norm en waarde opgevat vanuit een Nederlands gewoonheids- en gelijkheidsideaal. Je moet gewoon doen en gewoon gevonden willen worden en gelijkheid heeft meer de connotatie van *sameness* dan van *equality*. Nederlandse Australiërs voelen zich eerder beledigd door diskwalificerende opmerkingen over hun Engels dan over hun Nederlands. *Speaking good English en being model migrants* worden als belangrijke deugden gezien. Slechts weinig Nederlandse woorden overleven het taalverschuivingsproces richting Engels (‘opa’ en ‘oma’ bijvoorbeeld blijven intergenerationeel als verwantschapstermen populair als *symbols of Dutchness*). Vanuit de neiging tot onzichtbaarheid is ook de zogenaamde *earshot norm* (Seebus 2008: 121) te verklaren: met Anglo-Australiërs op gehoorafstand (dus niet als gesprekspartners) wordt tussen Nederlanders onderling meestal geen Nederlands gebezigd, maar Engels. Nederlandse Australiërs in Nederlands-Australische bejaardentehuizen houden van Nederlandse gezelligheid en Nederlands eten (kroketten en bitterballen), maar genieten van beide *while speaking English*.

Vanuit deze achtergrond van *Dutch abroad* (Nederlanders en Nederlands) kan worden begrepen waarom veel Nederlanders in Nederland zich moeilijk kunnen verplaatsen in immigranten voor wie de eigen taal een kernwaarde vormt van culturele identiteit. Een fascinerende vergelijking is mogelijk met de gemeenschap van Indische Nederlanders in Nederland, ‘gerepatrieerd’ na de onafhankelijkheid van Indonesië. Ofschoon zij met bijna 400.000 personen van de eerste en tweede generatie de grootste etnisch-culturele minderheidsgroep in Nederland vormen, behoren zij in ons land eveneens tot de *invisible Dutch* (Bosma e.a. 2006: 190–208). Hun reflex tot aanpassing was al in de koloniale tijd in Nederlands Indië ontwikkeld en heeft vooral bij de eerste generatie Indische Nederlanders geleid tot een zwijgende aanpassing. Waar Nederlandse Australiërs zichzelf onzichtbaar maakten in Australië, werd van Indische Nederlanders in Nederland gevraagd om hetzelfde te doen. Willems (2001) wijst erop dat deze door Nederlanders gewenste onzichtbaarheid het resultaat was van collectieve verdringing van het koloniale verleden en van collectieve ontkenning van een buiten Nederland ontwikkelde groepsidentiteit. De Indische Nederlanders voelden zich niet begrepen en niet erkend, moesten zich aanpassen, deden dat ook en werden daarom in Nederland geprezen als rolmodellen (Willems 2001: 177–203). Het Nederlandse overheidsbeleid werd benoemd als integratie, maar betekende ook toen al in de praktijk aanpassing en assimilatie. Zij die binnen de eigen cultuur achterbleven bij dit gewenste gedrag werden beschouwd als tijdelijke probleemgroep. Het beleid was gericht op het bestrijden van afwijkend, onaangepast gedrag in de zin van anders zijn. Dit anders zijn had betrekking op een heel scala van ‘onaangepast’ gedrag, zoals het eten van rijst in plaats van aardappelen, het dragen van een sarong, de Indische inrichting van de woning, de ‘overdreven’ geachte gastvrijheid en familiebanden en *last but not least* het spreken van Maleis naast of in plaats van Nederlands.

Referenties

- Aarts, R., P. Broeder & A. Maljers (red.) (2004), *Jong Geleerd is Oud Gedaan. Talen Leren in het Basisonderwijs*. Alkmaar: Europees Platform voor het Nederlands Onderwijs.
- Alladina, S. & V. Edwards (eds.) (1991), *Multilingualism in the British Isles*. Vol. 1: The older mother tongues and Europe; Vol. 2: Africa, the Middle East and Asia. London/New York: Longman.
- Australian Bureau of Statistics (ABS) (1999), *Australian Social Trends 1999. Population Composition: Languages Spoken in Australia*. Canberra: ABS.
- Barbour, S. (2000), Nationalism, Language, Europe. In: S. Barbour & C. Carmichael (eds.), *Language and Nationalism in Europe*. Oxford: Oxford University Press, 1–17.
- Barbour, S. & C. Carmichael (2000), *Language and Nationalism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Berry, J. (1990), Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures. In: R. Brislin (ed.), *Applied Cross-Cultural Psychology*. Newbury Park, CA: Sage, 232-253.
- Berry, J. & D. Sam (1997), Acculturation and adaptation. In: J. Berry, Y. Poortinga & J. Pandey (eds.), *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, 2nd edition, Volume 3. Boston: Allyn & Bacon, 291-326.
- Blommaert, J. (2010), *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blum, A. (2002), Resistance to identity categorization in France. In: D. Kertzer & D. Arel (eds.), *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity, and Language in National Censuses*. Cambridge: Cambridge University Press, 121–147.
- Bosma, U., R. Raben & W. Willems (2006), *De Geschiedenis van Indische Nederlanders*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Briziç, K., C.L. Hufnagl & G. Extra (2011), *Multilingualism in Vienna. Languages at home and school*. Vienna/Tilburg (to appear).
- Broeder, P. & G. Extra (1998), *Language, Ethnicity and Education. Case Studies on Immigrant Minority Groups and Immigrant Minority Languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Carson, L. & G. Extra (2010), *Multilingualism in Dublin: Home Language Use among Primary School Children. Report on a Pilot Survey*. Dublin: Trinity College/Tilburg University.
- CBS (2008), *Allochtonen in Nederland 2007*. Den Haag: Centraal Bureau voor Statistiek.
- CBS (2011), *Brede Steun voor Beperking Dubbele Nationaliteit*. Webmagazine 2 mei 2011.
- Citron, L. & R. Gowan (2005), *European Civic Citizenship and Inclusion Index*. Brussels: British Council.
- Clyne, M. (2003), *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cohn-Bendit, D. & Th. Schmid (1992), *Heimat Babylon. Das Wagnis der Multikulturellen Demokratie*. Hamburg: Hoffmann & Campe.
- COMEDD (2010), *Inégalités et Discriminations. Pour un Usage Critique et Responsable de l'Outil Statistique*. Rapport du comité pour la mesure de la diversité et l'évaluation des discriminations, présidé par M. François Héran et présenté à M. Yazid Sabeg. Version du 3 février 2010.

Defoe, D. (1719), *Life and Strange Surprising Adventures of Robinson Crusoe of York, Mariner*. London: Taylor.

Department of Education (2009), *Education for Global and Multicultural Citizenship. A Strategy for Victorian Government Schools 2009-2013*. Melbourne: Office of Government School Education.

Department of Education (2011), *Languages Other Than English in Victorian Government Schools 2009*. Melbourne: Office of Government School Education.

Directive 77/486 (1977), *Directive 77/486 of the Council of the European Communities on the Schooling of Children of Migrant Workers*. Brussels: CEC.

Donner, J. (2011a), *Kabinetsstandpunt Etnische Registratie*, Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 27 mei 2011.

Donner, J. (2011b), *Aanbieding Visie op Integratie*, Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal, 16 juni 2011.

Duyvendak, J.W., E. Engelen & I. de Haan (2008), *Het Bange Nederland. Pleidooi voor een Open Samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.

Edwards, J. (1985), *Language, Society and Identity*. Oxford: Basil Blackwell.

Edwards, J. (1994), *Multilingualism*. London: Routledge.

Europese Commissie (1995), *Witboek. Onderwijzen en Leren: Naar een Cognitieve Samenleving*. Brussel: COM.

Europese Commissie (1999), *Voorstel voor een Besluit van het Europees Parlement en de Europese Raad inzake het Europees Jaar van de Talen 2001*. Brussel: COM.

Europese Commissie (2002), *Werkdocument van de Diensten van de Commissie. Leren van Talen en Taalverscheidenheid Bevorderen. Raadpleging*. Brussel: COM. Ook in Engelse versie als Commission Working Document (2002). *Promoting Language Learning and Linguistic Diversity*.

Europese Commissie (2006), *Europeans and Their Languages. Special Eurobarometer Report 243*. European Commission: Brussels.

Europese Commissie (2008). EC Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, The European Economic and Social Committee, and the Committee of the Regions. *Multilingualism: An asset for Europe and a shared commitment*. Brussels: European Communities.

Extra, G. (2010a). Mapping linguistic diversity in multicultural contexts: demolinguistic perspectives. In: J.A. Fishman & O. Garcia (eds.), *Handbook of Language and Ethnic Identity* (second edition). Oxford: Oxford University Press, 107-122.

Extra, G. (2010b), Meerwaarde bij het bouwen van een toekomst in en voor Nederland. In: Stichting De Nieuwe Generatie, *Turkse Afkomst, Nederlandse Toekomst. Interviews met Carrière-makers*, 8-9.

Extra, G. & M. Barni (2008), Mapping linguistic diversity in multicultural contexts: Cross-national and cross-linguistic perspectives. In: M. Barni & G. Extra (eds.), *Mapping Linguistic Diversity in Multicultural Contexts*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 3-41.

Extra, G. & D. Gorter (eds.) (2001), *The Other Languages of Europe. Demographic, Sociolinguistic and Educational Perspectives*. Clevedon: Multilingual Matters.

Extra, G. & D. Gorter (eds.) (2008), *Multilingual Europe: Facts and Policies*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.

Extra, G. & D. Gorter (2008), The constellation of languages in Europe: An inclusive approach. In: G. Extra & D. Gorter (eds.), *Multilingual Europe: Facts and Policies*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 3–60.

Extra, G. & J.J. de Ruiter (red.) (2001), *Babylon aan de Noordzee. Nieuwe Talen in Nederland*. Amsterdam: Bulaaq.

Extra, G. & M. Spotti (2009), Testing regimes for newcomers to the Netherlands. In: G. Extra, M. Spotti & P. Van Avermaet (eds.), *Language Testing, Migration and Citizenship: Cross-National Perspectives on Integration Regimes*. London: Continuum, 125–147.

Extra, G. & K. Yağmur (eds.) (2004), *Urban Multilingualism in Europe: Immigrant Minority Languages at Home and School*. Clevedon: Multilingual Matters.

Extra, G. & K. Yağmur (2010), Language proficiency and socio-cultural orientation of Turkish and Moroccan youngsters in the Netherlands. *Language and Education* 24(2): 117-132.

Extra, G., M. Spotti & P. Van Avermaet (eds.) (2009), *Language Testing, Migration and Citizenship: Cross-National Perspectives on Integration Regimes*. London: Continuum.

Extra, G., R. Aarts, T. van der Avoird, P. Broeder & K. Yağmur (2001), *Meertaligheid in Den Haag: De Status van Allochtone Talen Thuis en op School*. Amsterdam: European Cultural Foundation.

Extra, G., R. Aarts, T. van der Avoird, P. Broeder & K. Yağmur (2002), *De Andere Talen van Nederland: Thuis en op School*. Bussum: Coutinho.

Fishman, J. (1977), Language and ethnicity. In: H. Giles (ed.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press, 15–57.

Fishman, J. (1988), 'English only': Its ghosts, myths, and dangers. *International Journal of the Sociology of Language* 74: 125–140.

Fishman, J. (1989), *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspective*. Clevedon/Philadelphia: Multilingual Matters.

Fishman, J. & O. Garcia (eds.) (2010), *Handbook of Language and Ethnic Identity* (second edition). Oxford: Oxford University Press.

Fokkens, G. & W. van Walstijn (2003), *Internationalisering van het Onderwijs. Laveren tussen Eigenheid en Gemeenschappelijkheid. Studie-beleidsconferentie 1 november 2002 in Utrecht*. Alkmaar: Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs.

Gogolin, I. (1994), *Der Monolinguale Habitus der Multilingualen Schule*. Münster/New York: Waxmann.

Gubbins, P. & M. Holt (2002), *Beyond Boundaries. Language and Identity in Contemporary Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.

High Level Group on Multilingualism (HLGM) (2007). *Final Report*. Brussels: European Communities.

Huddleston, Th. J. Niessen, E. Ni Chaoimh, & E. White (2011), *Migrant Integration Policy Index III*. Brussels: British Council & Migration Policy Group.

Jong, S. de & A. Riemersma (1994), *Taalpeiling yn Fryslan. Onderzoek naar de Beheersing van het Fries en Nederlands aan het Einde van de Basisschool*. Leeuwarden: Fryske Akademy.

Jørgensen, J. (ed.) (2003), *Turkish Speakers in North Western Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.
Leonard, M. & P. Griffith (2005), *The European Inclusion Index. Is Europe Ready for the Globalisation of People?* Brussels: British Council.

Linguistic Minorities Project (1985), *The Other Languages of England*. London: Routledge & Kegan.

Londen, S. van & A. de Ruijter (1999), Ethnicity and identity. In: M. Foblets & C. Pang (eds.), *Culture, Ethnicity and Migration*. Leuven/Leusden: Acco, 69–79.

Lucassen, L. & J. Lucassen (2011), *Winnaars en Verliezers. Een Nuchtere Balans van Vijfhonderd Jaar Immigratie*. Amsterdam: Bert Bakker.

May, S. (2001), *Language and Minority Rights. Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*. London: Longman.

McPake, J., T. Tinsley, P. Broeder, L. Mijares, S. Latomaa & W. Martyniuk (2007), *Valuing All Languages in Europe*. Graz: European Centre for Modern Languages.

Nikolov, M. & H. Curtain (eds.) (2000), *An Early Start. Young Learners and Modern Languages in Europe and Beyond*. Strasbourg: Council of Europe.

Oakes, L. (2001), *Language and National Identity. Comparing France and Sweden*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Obdeijn, H. & J.J. de Ruiter (eds.) (1998), *Le Maroc au Coeur de l'Europe. L'Enseignement de la Langue et Culture d'Origine (ELCO) aux Elèves Marocains dans cinq Pays Européens*. Tilburg: Tilburg University Press, Syntax Datura.

Onderwijsraad (2001), *Samen naar de Taalschool*. Den Haag: Onderwijsraad.

Phalet, K. & M. Swyngedouw (2002), *National Identities and Representations of Citizenship. A Comparison of Turks, Moroccans and Working-class Belgians in Brussels*. Brussels: CIS.

Phillipson, R. (2003), *English-only Europe? Challenging Language Policy*. London/New York: Routledge.

Poulain, M. (2008), European migration statistics: definitions, data and challenges. In: M. Barni & G. Extra (eds.), *Mapping Linguistic Diversity in Multicultural Contexts*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 43–66.

Ramonienė, M. & G. Extra (2011), *Multilingualism in Lithuanian Cities. Languages at Home and School in Vilnius, Kaunas and Klaipėda*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

Seebus, I. (2008), "Dinkum Dutch Aussies". Language and Identity among Elderly Dutch-Australians. University of Melbourne: Department of Linguistics and Applied Linguistics (dissertation).

Smolicz, J. (1980), Language as a core value of culture. *Journal of Applied Linguistics*, 11: 1–13.

Smolicz, J. (1992), Minority languages as core values of ethnic cultures. A study of maintenance and erosion of Polish, Welsh, and Chinese languages in Australia. In: W. Fase, K. Jaspaert & S. Kroon (eds.), *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam: Benjamins, 277–305.

- Stichting De Nieuwe Generatie (2010), *Turkse Afkomst, Nederlandse Toekomst. Interviews met Carrière-makers*. Den Bosch: Stichting De Generatie.
- Swaan, A. de (2001), Bijdrage opiniepagina Forum. *De Volkskrant*, 2 november 2001.
- Swaan, A. de (2003), EU-beleid voor talen schiet doel voorbij. Opiniepagina *NRC Handelsblad*, 25 september 2003.
- Tillie, J. (2008), *Gedeeld Land. Het Multiculturele Ongemak van Nederland*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Turkenburg, M. (2002), *Taal Lokaal. Gemeentelijk Beleid Onderwijs in Allochtone Levende Talen (OALT)*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vallen, T. (2011), *Dialect, Beeldvorming en Onderwijskansen*. Tilburg: Tilburg University (referaat).
- Verhagen, F. (2010), *Hoezo Mislukt? De Nuchtere Feiten over de Integratie in Nederland*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam Uitgeverij.
- Verkuyten, M. (1999), *Etnische Identiteit. Theoretische en Empirische Benaderingen*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Verkuyten, M. (2006), *The Social Psychology of Ethnic Identity*. Hove/New York: Psychology Press.
- Verlot, M., K. Delrue, G. Extra & K. Yağmur (2003), *Meertaligheid in Brussel. De Status van Allochtone Talen Thuis en op School*. Amsterdam: European Cultural Foundation.
- Verwey-Jonker, H. (1971), *Allochtonen in Nederland. Beschouwingen over de Grepatrieerden, Ambonezen, Surinamers, Antillianen, Buitenlandse Werknemers, Chinezen, Vluchtelingen, Buitenlandse Studenten in Onze Samenleving*. Den Haag: Staatsuitgeverij.
- Vries, J. de, R. Willemys & P. Burger (1994), *Het Verhaal van een Taal. Negen Eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.
- Willems, W. (2001), *De Geschiedenis van Indische Nederlanders. De Uittocht uit Indië 1945-1995*. Amsterdam: Bert Bakker.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (1979), *Etnische Minderheden*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (1989), *Allochtonenbeleid*. Den Haag: Sdu Uitgeverij.
- WRR (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) (2007), *Identificatie met Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ytsma, J. (1995), *Frisian as First and Second Language. Sociolinguistic and Socio-Psychological Aspects of the Acquisition of Frisian among Frisian and Dutch Primary School Children*. Leeuwarden: Fryske Akademy.
- Zipf, G. (1935), *The Psychology of Language*. Boston: Houghton Mifflin.

Curriculum Vitae Guus Extra

Prof.dr. Guus Extra was van 1981-2011 werkzaam als hoogleraar Taal- en Literatuurwetenschap, met nadruk op Taal en Minderheden, aan de Universiteit van Tilburg, eerst aan de Faculteit der Letteren (1981-2005) en daarna aan de Faculteit Geesteswetenschappen (vanaf 2005). Vóór zijn hoogleraarschap in Tilburg was hij van 1968-1981 als wetenschappelijk (adjunct/hoofd)medewerker werkzaam aan de Universiteit van Nijmegen. Aan de Universiteit van Tilburg was hij van 1985-1989 (vice-)decaan van de Faculteit der Letteren en van 1998-2008 directeur van *Babylon, Centrum voor Studies van de Multiculturele Samenleving* (www.tilburguniversity.edu/nl/babylon).

Guus Extra heeft een groot aantal wetenschappelijke publicaties verzorgd in de vorm van tijdschriftartikelen, boeken, boekhoofdstukken en rapporten (<http://publications.uvt.nl/repository/guus.extra/publications.html>) op het gebied van tweede-taalverwerving en Nederlands als tweede taal, eerste-taalgebruik/behoud/verlies bij immigrantengroepen in Nederland, en meertaligheid en onderwijs. Gaandeweg verschoof zijn onderzoeksfascinatatie van *Nederlands en toch geen moedertaal* (de titel van zijn inaugurele rede in 1982) naar *Moedertaal en toch geen Nederlands*. Een groot deel van zijn onderzoek heeft betrekking op de status van immigrantentalen in Nederland en in Europa, in het bijzonder op de distributie en vitaliteit van deze talen in landen van de Europese Unie. Daarnaast richt dit onderzoek zich op actoren in de omgang met taaldiversiteit in de multiculturele samenleving: in Nederland, in Europa en in niet-Europese dominant Engelstalige landen met een relatief lange geschiedenis van migratie en minderheidsvorming.

Guus Extra heeft ook een uitvoerige staat van dienst op het gebied van de coördinatie en begeleiding van onderzoek op genoemde terreinen. Hij was lid van de stuurgroep voor het NWO-onderzoeksprogramma *Etnische Minderheden in Nederland* (1988-1994) en het daarop volgende NWO-onderzoeksprogramma *De Multiculturele en Pluriforme Samenleving* (1998-2002), van het internationale managementteam voor het *European Science Foundation Programme on Second Language Acquisition by Adult Immigrants* (1982-1989), coördinator van het internationale *Multilingual Cities Project* onder auspiciën van de *European Cultural Foundation* (1998-2004) en inhoudelijk verantwoordelijk voor het internationale onderzoeksproject *Language Rich Europe* ter ontwikkeling van een Europese Index voor meertaligheids-politiek en -beleid onder auspiciën van de *British Council* en de Europese Commissie (2010-2012).

Vanaf 1981 had hij de supervisie en/of rol van begeleider bij 36 succesvol verdedigde dissertaties en fungeerde hij als *reviewer* van talloze voorstellen voor onderzoeksprojecten en onderzoeksprogramma's, ingediend bij de *Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek* (NWO), de *Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen* (KNAW), het *Fonds Wetenschappelijk Onderzoek* (FWO) in Vlaanderen, de *European Science Foundation* (ESF) en het *South Africa Nederlands Research Programme on Alternatives in Development* (SANPAD).

Hij spendeerde zijn *onderzoeksabbaticals* vooral in dominant Engelstalige immigratiecontexten buiten Europa, in het bijzonder in de Verenigde Staten (Stanford/Californië, 1978/1979), Zuid-Afrika (Durban/Kwazulu Natal, 1997) en Australië (Melbourne/Victoria, 2006). Hij heeft tenslotte plenaire conferentievoordrachten, gastcolleges, seminars en workshops verzorgd in elk van de drie genoemde landen, alsmede in verreweg de meeste EU-landen, in Marokko, in Turkije en in Japan.